

Regionalno istraživanje o nasilju nad decom u školama u jugoistočnoj Evropi

Nacionalni izveštaj: Srbija

U partnerstvu sa: International Institute for Child Rights i Development & Child Hub

Istraživači: Slavica Milojević, Tatjana Lazor Obradović

Partnerske institucije: Centar za integraciju mladih - Beograd

Datum: Mart 2021.

Ovo istraživanje je podržao Terre des hommes.

Izvršni rezime

Ključni nalazi

- Deca u Srbiji prepoznaju psihološko nasilje kao najčešći vid nasilja, a takođe i kao nasilje koje ima najveći, najdugoročniji, negativan uticaj na njihov život. Međutim, institucije, posebno škole, manje reaguju na slučajeve psihološkog nasilja.
- Lokalne zajednice imaju društvene norme koje ne podstiču decu da prijavljuju nasilje, a zajednica je sklona tolerisanju psihološkog nasilja.
- Najbliži krug podrške deci kako u ruralnim, tako i u urbanim sredinama, je porodica, zatim školski stručnjaci, te vršnjaci. Deca su ambivalentna u pogledu vršnjaka: oni razgovaraju međusobno, ali ne vide jedni druge kao snažan zaštitni faktor. Zaštitu traže od odraslih.
- Nema dovoljno preventivnih i obrazovnih programa, a one koji postoje u školama i zajednici deca ne smatraju efikasnim i delotvornim.
- Deca ne doživljavaju sebe kao nosioce promena i slažu se da je nivo dečijeg učešća uglavnom nizak.
- Postoje negativni stavovi prema sve većem broju izbeglica koji se u nekim zajednicama smatraju opasnim ili počiniocima od kojih ih je potrebno da se zaštite.

Ključne preporuke

- Vlada bi trebalo da se zalaže za razvoj lokalnih politika zaštite dece i pronađe resurse za njihovu primenu. Sprovođenje mera zaštite od nasilja postepeno će povećavati efikasnost zaštite od nasilja i poverenje u institucije.
- Postoji snažna potreba za širom kampanjom podizanja svesti o psihološkom nasilju i njegovom uticaju na dobrobit dece.
- Društvene norme koje utiču na stavove prema nasilju nad decom i među njima moraju se promeniti kako bi se eliminisala česta tolerancija prema nekim oblicima nasilja.
- Sveobuhvatni obrazovni programi neophodni su za porodice i za uključivanje roditelja vrlo mlade dece u obrazovanje za sprečavanje nasilja.
- Potrebno je da se poboljša agensnost dece, posebno u ruralnim područjima, kroz programe koji bi osnažili decu. Da bi se razvili i primenili efikasni programi, deca bi trebalo da budu uključena u njihovo osnivanje.
- Podizanje svesti stručnjaka o važnosti učešća dece, i štaviše, rad sa školskim stručnjacima o tome kako podržati decu u povećanju njihovog učešća u školskom životu i zajednici.
- Svi programi treba da uključuju manjinske i marginalizovane grupe, posebno u zajednicama sa velikim brojem izbeglica.
- Deca i odrasli prepoznaju da je nasilje problem čitave zajednice. Izuzetno je važno naglasiti da je promena društvenih normi proces koji zahteva vreme, a zajednica mora biti ujedinjena u borbi protiv nasilja nad decom i među njima.

Sadržaj

REGIONALNO ISTRAŽIVANJE O NASILJU NAD DECOM U ŠKOLAMA U JUGOISTOČNOJ EVROPI 1

NACIONALNI IZVEŠTAJ: SRBIJA 1

IZVRŠNI REZIME	2
SADRŽAJ	3
1. UVOD	4
2. METODOLOŠKI PREGLED: PREGLED MULTIDRŽAVNE STUDIJE	4
2.1. Vodeća pitanja i kontekstualna percepcija analize	4
2.2 Metode i pristup istraživanja	5
2.3 Etička razmatranja	7
3. METODOLOGIJA NA NIVOU DRŽAVE	7
3.1 Istraživački tim	7
3.2 Izbor lokacije	8
3.3 Učesnici	8
3.4 Uzorkovanje	9
3.5 Etička pitanja	10
3.6 Alati istraživanja: Prilagođavanja i razmatranja o njihovoj primeni	11
3.7 Ograničenja	11
4. NASILJE NAD DECOM U ŠKOLAMA U SRBIJI	11
5. NALAZI	13
5.1 Učestalost, vrsta i vršioci nasilja nad decom	13
5.1.1 Stavovi prema izbeglicama	16
5.2 Društvene i rodne norme u vezi sa nasiljem nad decom, uključujući rodno zasnovano nasilje u Srbiji	16
5.3 Zaštita od nasilja i promovisanje blagostanja	18
5.3.1 Stavovi prema izbeglicama	21
5.4 Agensnost dece i njihova reakcija na nasilje	21
6. DISKUSIJA	22
7. KLJUČNE PREPORUKE	23
8. REFERENCE	25
9. PRILOZI	26
Prilog A: Ključne definicije	26
Prilog B: Etički protokoli	29
Prilog C: Obrasci saglasnosti na nivou države	36
Prilog D: Royal Roads University obrazac saglasnosti	41
Prilog E: Mapa lokacija istraživanja	46

1. Uvod

Više nije moguće zanemariti značajan i široko rasprostranjen uticaj nasilja na decu. Ono utiče na decu i kratkoročno i dugoročno, pa čak i kroz više generacija. Uprkos tome što su prošle tri decenije od kako se međunarodna zajednica udružila da usvoji Konvenciju Ujedinjenih nacija o pravima deteta, Hollis, Marcy, Amboy i Kress (2016) otkrili su da je više od milijardu dece, polovina sve dece uzrasta između 2 i 17 godina, doživela nasilje, zlostavljanje ili zanemarivanje tokom prethodne godine. Nasilje nad decom se dešava u školama, domovima, zajednicama i širom sistema. U jugoistočnoj Evropi nasilje nad decom je široko rasprostranjeno.

Uzimajući u obzir da direktno i indirektno iskustvo nasilja u detinjstvu podriva naša ulaganja u decu, u zdravstvo, obrazovanje i razvoj, ovo istraživanje se fokusira na dalje razumevanje društvenih i rodnih normi koje utiču na školsko (rodno zasnovano) nasilje i ulogu dece u izazivanju ovih društvenih normi.

Child Hub Europe se za potrebe ovog istraživanja udružio sa organizacijama Terre des hommes i International Institute for Child Rights and Development, kako bi se pozabavili ovim kritičnim pitanjem.

2. Metodološki pregled: Pregled multidržavne studije

Ovo istraživanje je sprovedeno u jugoistočnoj Evropi, tačnije u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Bugarskoj, Hrvatskoj, Kosovu, Moldaviji, Rumuniji i Srbiji. Svrha ovog istraživanje bila je: **Merenje društvenih i rodnih normi koje utiču na rodno zasnovano nasilje u školama i potencijalna uloga dece u izazivanju ovih društvenih normi (RFP Child Hub).**

2.1. Vodeća pitanja i kontekstualna percepcija analize

Sledeća pitanja su vodila sve aspekte istraživanja i bila su integrisana u istraživački okvir i relevantne instrumente za prikupljanje podataka:

1. Šta znamo o učestalosti i vrsti nasilja sa kojim se deca suočavaju u školi i oko nje u južnoj i istočnoj Evropi, kao i o deci koju ono najviše pogađa?
2. Koje su društvene i rodne norme školske dece, članova zajednice i školskih stručnjaka povezane sa nasiljem nad decom?
3. Koje su društvene i rodne norme školske dece, članova zajednice i školskih stručnjaka povezane sa rodno zasnovanim nasiljem nad decom?
4. Koji su neformalni i formalni mehanizmi, akcije koje vode deca, resursi zajednice, vrednosti i usluge koji štite decu od nasilja i promovišu dobrobit deteta?
5. U kojoj meri se deca osećaju sposobna da spreče ili odgovore na nasilje (i posebno rodno zasnovano nasilje) nad sobom i svojim vršnjacima i koje ideje imaju za sprečavanje i odgovor na nasilje?
6. Kako se dečije iskustvo nasilja u školi i oko nje promenilo od COVID-19?

Napomena: zbog mera povezanih sa pandemijom COVID-19, prikupljanje podataka je privremeno bilo obustavljeno dok nije nastavljeno u skladu sa nacionalnim i lokalnim zahtevima kako bi se osigurala bezbednost učesnika i istraživača. Da bi se održala doslednost i legitimnost prikupljanja podataka, istraživačka pitanja su ostala ista, ali dodatne kontekstualne informacije pružaju jasnoću podataka koji se odnose na retrospektivne perspektive onoga što se dešavalo pre pandemijskih politika i zatvaranja škola, kao i svih promena koje su nastale kao rezultat mera izolacije. Dodata su pitanja kako bi se istražila percepcija promene iskustva nasilja u školama i drugih obrazovnih iskustava (uključujući onlajn, učenje od kuće) koja su se desila kao rezultat COVID-19 mera.

Da bi se prikupile informacije o trenutnom statusu i praksi nasilja nad decom, kao i o društvenim normama, stavovima, praksama i znanju o nasilju nad decom, ovo istraživanje je ispitalo obrazovne okolnosti (settings) pored celokupnog konteksta dečijeg života u kojem se nasilje odvija. Ovo istraživanje se fokusiralo na:

- (1) Iskustva i životne priče devojčica i dečaka (uopšte),
- (2) Obrazovne organizacije (uključujući formalne i neformalne obrazovne organizacije [uživo, na daljinu, onlajn], za nastavnike, direktore i učenike),
- (3) Put do obrazovnih organizacija (uključujući otvorene prostore, rekreativne prostore, poslovne prostore, puteve itd.),
- (4) Formalne i neformalne usluge podrške (uključujući socijalne usluge, državnu brigu i pravosudni sistem),
- (5) Kulturne vrednosti, verovanja i norme koji oblikuju društvene i rodne norme dece i odraslih u pogledu nasilja nad decom.
- (6) Decu u izuzetno teškim okolnostima, kao što su deca sa invaliditetom, deca koja žive na ulici, deca migranti, etničke ili verske grupe itd.

2.2 Metode i pristup istraživanja

Ovo istraživanje je zasnovano na mešovitoj metodologiji sa „kvalitativno vođenim pristupom“ (Hesse-Biber & Johnson, 2015). Ono je i induktivno i deduktivno, kao i eksplorativno, oslanja se na participativne metode. Primenom raznih istraživačkih alata sa grupama dece i odraslih (videti tabelu dole), razumevanje istraživača o dečijim životnim stvarnostima postepeno se produbljivalo. Dalje istraživanje života dece pružiće snažnije indikacije društvenih normi i praksi i omogućiće jasnije smernice za buduće programiranje i politiku, umesto procesa koji dopire do većeg broja učesnika sa manje dubine.

U okviru participativne metodologije, fokus alata je bio da se deci i odraslima pruži okvir u kojem bi moglo da se istraži nasilje koje se odvija u životima dece. Umesto postavljanja pitanja zatvorenog tipa, istraživači su otvorili prostor deci da imenuju ono što doživljavaju kao nasilje, objasne njegovu rasprostranjenost i uticaj na njihov svakodnevni život, raspravljaju o svom stavu prema nasilju, kao i o stavovima svojih vršnjaka, roditelja i šire zajednice i uticaju ovih stavova.

Pored toga, pažnja je posvećena otvaranju prostora za decu da identifikuju strategije za prevenciju i usluge podrške, kao i za društvene promene.

Istraživači u svakoj od država projekta utvrdili su najprikladnije lokacije na osnovu okvira uzorkovanja.

Okvir uzorkovanja imao je za cilj da obuhvati sledeće:

- Decu uzrasta 13–18 godina (približno 30 dece/lokacija [2 grupe od 10–15 dece, jedna grupa dečaka i jedna devojčica], na približno 2-4 lokacije)
- Odrasle, uključujući: roditelje, nastavnike, direktore, druge školske stručnjake, zajednice i verske vođe, pružaoce socijalnih usluga i članove zajednice (približno 15 ljudi/lokacija)

Međutim, s obzirom na dodatne komplikacije povezane sa COVID-19 protokolima za distanciranje, okvir uzorkovanja prilagođen je zdravstvenim i bezbednosnim pravilima.

Odabrane su dve lokalne zajednice u Srbiji: urbana zajednica u centralnoj Srbiji sa približno 120 000 stanovnika, od čega 18% čine deca i mlađi uzrasta 0–18 godina; i jedna ruralna zajednica u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini, u severnoj Srbiji, sa približno 15.000 stanovnika, od kojih je 17% dece i omladine uzrasta 0–18 godina.

Dve škole su bile uključene u istraživanje:

- Seoska osnovna škola sa 17 dece, uzrasta od 13 do 14 godina, i 10 odraslih: predstavnici lokalne zajednice, nastavnici, roditelji i pružaoci usluga.
- Gradska srednja škola sa 18 dece, uzrasta od 15 do 18 godina (9 devojčica i 9 dečaka) i 13 odraslih: predstavnici lokalne zajednice, nastavnici, roditelji i pružaoci usluga.

Metode sprovedene sa decom i odraslima

Deca	Odrasli
Alat 1: Društveno mapiranje - 1. deo	Alat 7: Vinjete
Alat 2: Vinjete	Alat 8: Fokus grupa
Alat 3: Metodologija participativnog rangiranja	
Alat 4: Društveno mapiranje - 2. deo (<i>Opciono</i>)	
Alat 5: Mapiranje društvene mreže	
Alat 6: Fokus grupa	

Iako je pandemija COVID-19 započela tokom prikupljanja podataka, nije bilo potrebe za prilagođavanjem ovih alata, jer su istraživači završili veći deo prikupljanja podataka pre objavljivanja vanrednog stanja u Republici Srbiji. Stoga je prikupljanje podataka završeno uživo, poštujući fizičko distanciranje na svim lokacijama.

2.3 Etička razmatranja

Istraživanja osetljivih tema, poput nasilja nad decom, mogu naneti nenamernu štetu učesnicima, na primer, ako se naruši poverljivost, ne dobije informisana saglasnost ili se grupa ljudi stigmatizuje. Istraživači moraju biti oprezni da ne dižu očekivanja, što može dovesti do nepoverenja prema ljudima izvan grupe i razočaranja. Istraživači takođe moraju biti oprezni da ne povećaju neravnoteže moći koje mogu dovesti do toga da određena grupa postane ranjiva.

Istraživanje nasilja može tražiti od dece i odraslih, čak i bez direktnih pitanja koja se tiču ličnog iskustva, da ponovo prožive bolne i teške traume. Za istraživače koji rade sa decom koja su možda doživela nasilje, zlostavljanje, zanemarivanje i/ili eksploraciju, ključna je odgovornost da „ne učine štetu“ u svojoj interakciji sa decom i mladima.

Istraživači u ovoj studiji bili su obučeni da paze na znakove nevolje (verbalne i neverbalne) među decom. Obezbedili su da okruženje u okviru aktivnosti bude podržavajuće i odvojili su vreme van aktivnosti da razgovaraju sa decom kojoj je možda bila potrebna dodatna podrška. Ime i kontakt informacije radnika podrške, kao i brojevi za hitne slučajeve i lokalni protokol prijavljivanja bili su stalno navedeni na flipčartu, što je deci omogućilo da samostalno potraže dodatnu podršku. Tamo gde nije bilo izvodljivo da se postavi flipčart, mladim učesnicima su deljene brošure pre svake sesije. Na primer, kada je istraživač video da je mladoj osobi potrebna podrška, mogli su o tome razgovarati sa detetom i pozvati osobu za podršku da zatraži ličnu posetu zajednici. Tada je istraživač mogao da prati i dete i radnika za podršku koristeći odgovarajući protokol o zaštiti dece, u skladu sa Politikom zaštite deteta i nacionalnim zakonodavstvom.

Pogledati Prilog B za više informacija o Etičkim protokolima istraživanja, uključujući dalje etičke smernice, preporuke i prakse za rad sa decom, informisana saglasnost i ograničene postupke i razmatranja poverljivosti.

3. Metodologija na nivou države

3.1 Istraživački tim

Ključni članovi istraživačkog tima bili su nacionalni istraživači, Slavica Milojević i Tatjana Lazor Obradović, koje su vršile prikupljanje podataka na obe lokacije, obradu podataka i pisanje izveštaja. Podršku prikupljanju podataka na terenu pružili su Dragana Vučković i Lazar Milošević iz Centra za integraciju mlađih u Beogradu i Vesna Cvjetanović i Nikola Petrović koji su transkribovali materijale.

3.2 Izbor lokacije

Istraživanje se odvijalo u školskim prostorijama u odabranim lokalnim zajednicama. Centar za integraciju mladih iz Beograda, lokalni partner Terre des hommes, bio je uključen u odabir lokacije za istraživanje. Sproveli smo istraživanje van glavnog grada i odabrali jednu lokaciju u centralnoj Srbiji i jednu u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini. Nalazi istraživanja nemaju konkretnе reference na COVID-19, jer je veći deo prikupljanja podataka završen pre objave vanrednog stanja u Srbiji 15. marta 2020. Prikupljanje podataka obavljeno je u maju sa jednom grupom odraslih u ruralnoj lokaciji, ali su i istraživači i učesnici preuzeli sve mere zaštite kao što su fizičko distanciranje i nošenje maske po potrebi.

3.3 Učesnici

Učestvovala su deca između 13 i 18 godina. U ruralnoj zajednici bilo je 17 dece uzrasta 13–14 godina (9 devojčica i 8 dečaka) i 18 dece između uzrasta 15–18 godina iz gradske zajednice (9 devojčica i 9 dečaka).

Deca **uzrasta od 13 i 14 godina** u ruralnoj zajednici u AP Vojvodini su učenici osnovne škole. Oni su različitog etničkog porekla (ovo je **multipietnička zajednica**), ali većina pripada srpskoj nacionalnoj zajednici. Pored toga, deca su iz porodica sa **različitim socijalno-ekonomskim poreklom**. Svi žive relativno blizu škole, sa izuzetkom dvoje dece: jedno dete je iz sela pored grada, a jedno je iz udaljenijeg naselja i dugo pešači do škole.

Starija deca **uzrasta između 15 i 18 godina** pohađaju srednju školu u gradu. Od ovih 18 dece, neka su iz urbanog dela grada, neka iz drugih delova grada, a neka su iz sela u blizini grada. **Većina njih živi sa roditeljima**, u raznim socijalno-ekonomskim okolnostima. Dve devojčice imaju alternativni smeštaj, a troje njih (dva dečaka i jedna devojčica) žive u školskom domu, pošto njihove porodice žive u drugim gradovima.

Od 23 odrasle osobe bilo je: 7 roditelja, 6 nastavnika, 2 školska pedagoga, 8 predstavnika lokalne zajednice (2 pružaoca socijalnih usluga, 3 aktivista CSO, 1 vođa zajednice-policajski inspektor u penziji, 1 kulturni radnik sa velikim iskustvom u radu sa decom i mladima i 1 pedijatar).

Lokacije:

Istraživači su radili sa decom i odraslima na 2 lokacije. Ove lokacije su odabrane kao područja koja su posebno značajna za društvene norme, rodno zasnovane probleme i nasilje. Seoska lokacija, u blizini severne granice Srbije, multietnička je i multikonfesionalna, a migracija je na nju značajno uticala od 1990-ih. Nekada je bila deo Austrougarskog carstva. Druga lokacija je urbana, u centralnoj Srbiji. Etnički je i verski homogenija (Srbi su većinsko stanovništvo) i ima iskustva u smeštaju interna raseljenih lica sa Kosova. Istoriski gledano, bila je deo Osmanskog carstva. Istraživački timovi su se potrudili da na svakoj lokaciji rade sa 3 grupe - 2 grupe sa približno 10 dece i 1 grupom od približno 10 odraslih - za svaku aktivnost tokom 3 dana.

S obzirom na prirodu istraživanja, izabrana su deca uzrasta od 13 do 18 godina koja predstavljaju **starosnu grupu koja je dostigla razvojnu fazu da može da razume složenost nasilja i sisteme koji na njega utiču**. S obzirom na rodnu prirodu iskustava nasilja, trebalo je da učesnici obuhvate skoro jednak broj učesnika oba roda. Deca iz rodnog spektra imala su priliku da izaberu da učestvuju u grupi sa kojom su se najbliže poistovetila.

Veličina grupe je određena angažovanjem najvećeg broja učesnika bez ugrožavanja dubine istraživanja za tim istraživača (1 do 2 osobe). Na svakoj istraživačkoj lokaciji istraživači su radili sa 2 odvojene rodno specifične grupe dece i 1 odvojenom grupom odraslih, sa najviše 30 dece po lokaciji (idealno jednak broj devojčica i dečaka) i najviše 15 odraslih sa svake lokacije (idealno jednak broj muškaraca i žena). To znači da je angažovano najviše 30–60 dece i 15–30 odraslih po državi, što čini ukupnu maksimalnu veličinu uzorka projekta od 240–480 dece i 120–240 odraslih.

Kad god je bilo moguće, osetljivost na rod grupe poklapala se sa rodom istraživača.

3.4 Uzorkovanje

Izbor odgovarajuće škole bio je ograničen brojnim pragmatičnim ograničenjima i uzorkovanjem. Istraživanje je eksplorativne prirode, a strategija uzorkovanja je zasnovana na prigodnom uzorkovanju, omogućavajući istraživačima da odaberu škole koje su im dostupne i priliku školama da identifikuju decu koja ispunjavaju kriterijume za uključivanje u istraživanje. Zbog toga su škole identifikovane pogodnošću i namenskim uzorkovanjem, kako bi se odabrale određene populacije koje predstavljaju raznovrstan spektar dece u raznim opsezima. Ovo su zajednički postavili nacionalni istraživači i uključili su škole koje predstavljaju i urbanu i ruralnu sredinu. Vredi napomenuti da je ruralna lokacija uz granicu sa Hrvatskom i BiH, uz prisustvo značajnog broja migranata na tom području. Ovo je imalo uticaja na perspektivu dece i odraslih o nasilju. Ciljna populacija bila su deca uzrasta 13–14 godina iz osnovne škole (7. i 8. razredi) u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini (severna Srbija) i deca uzrasta 15–18 godina iz srednje škole u centralnoj Srbiji. U grupi iz srednje škole bila su deca **bez roditeljskog staranja koja žive u SOS Dečijem selu Kraljevo**, kao i deca iz drugih gradova koja žive u školskom domu.

Takođe je važno napomenuti da smo blisko sarađivali sa školama, organizacijama zajednice i lokalnim samoupravama kako bismo osigurali da ovo istraživanje možemo sprovoditi sa istom decom i odraslima tokom čitavog procesa istraživanja; isti učesnici su bili uključeni sve vreme kako bi istraživači i učesnici mogli da prodube svoje razumevanje kako je svaki istraživački alat napredovao.

Uzorkovanje dece

Lokalni partneri, srednje škole i organizacije iz zajednice su unapred kontaktirani s obaveštenjem o istraživanju. Na osnovu prethodno datog okvira uzorkovanja, nacionalni istraživači su identifikovali škole i pozvali ih da učestvuju. Istraživanje je u Srbiji obuhvatilo dve škole: jednu osnovnu i jednu srednju.

Svaka škola u Srbiji obuhvatala je 2 grupe od približno 17 dece: jednu grupu od 8 dečaka i 9 devojčica, uzrasta 13–14 godina; i jednu grupu od 9 devojčica i 9 dečaka uzrasta 15–18 godina. Školska uprava je namenski odabrala obe grupe i pozvane su da učestvuju u istraživanju.

Uzorkovanje odraslih

Odrasli učesnici su uključivali: majke, očeve, negovatelje, nastavnike (učitelje, direktore) i vođe zajednice (vođe zajednice i verske vođe i pružaoci socijalnih usluga). Na svakoj istraživačkoj lokaciji bila je uključena mešovita grupa od 8–15 ljudi. Da bi se dobila grupa od 15 odraslih, ponekad je bilo potrebno pozvati veći broj odraslih, na osnovu pogodnosti. U Srbiji je ukupno učestvovalo 23 odraslih različitog porekla i s različitim iskustvima vezanim za nasilje među decom.

Analiza podataka

Budući da je istraživanje sprovedeno na **dve različite lokacije, sa dva odvojena istraživačka tima**, prikupljanje i analiza podataka podrazumevala je prikupljanje svih relevantnih materijala opisanih metodologijom osmišljenom za ovo istraživanje.

Analiza podataka započela je nakon prikupljanja svih potrebnih informacija i prepisa za obe grupe. Glavna briga bila je videti šta, uprkos različitim lokacijama i socijalno-ekonomskim pozadinama, dve grupe imaju zajedničko, kako se razlikuju u razumevanju različitih vrsta nasilja i kako reaguju na slučajeve nasilja u svojim zajednicama.

3.5 Etička pitanja

Pre nego što je istraživanje započelo sa grupama dece i odraslih u Srbiji, oni su dobili Pismo o informisanoj saglasnosti kako bi bili obavešteni o čemu se radi u istraživanju i pitani da li žele da učestvuju. Saglasnost je dokumentovana traženjem od dece/roditelja i odraslih da potpišu formulare saglasnosti. Prvi istraživački sastanak započeo je građenjem zajedničkog razumevanja ciljeva i metodologije istraživanja, sa detaljnim objašnjavanjem aktivnosti koje će se sprovesti.

Na sastancima sa decom i odraslima veliki naglasak je stavljen na toleranciju i poštovanje. Istraživački tim je objasnio da poštovanje podrazumeva vrednovanje svakog učesnika i konteksta njegovog života i prepoznavanje njegovog dostojanstva. Pribavljanje njihove informisane saglasnosti bilo je važno sredstvo za iskazivanje poštovanja prema dostojanstvu učesnika. Dalje, tim je objasnio da poštovanje takođe znači imati na umu da svako ima svoj kulturni kontekst u kojem živi i svoja iskustva, mogućnosti i perspektive. Ove perspektive se zasnivaju na subjektivnim i relacionim iskustvima u njihovim zajednicama, uključujući porodicu, vršnjake i društvene strukture, koje treba uzeti u obzir.

Tim je zatim objasnio značenje i razlike između privatnosti i poverljivosti: privatnost se odnosi na pravo na nemešanje u misli, znanje, dela, veze i imovinu pojedinca (tj. Da učesnici imaju pravo da odluče da li će deliti informacije o svojim emocionalnim i ponašajnim izazovima ili verovanjima) i poverljivosti, što znači pravo na tajnost ili privatnost podataka koje pojedinci tokom istraživanja povere drugima.

Posebna napomena tokom COVID-19: Kako se svaki lokalni kontekst brzo menja tokom pandemije COVID-19, kako za decu, tako i za radnike na projektu, etički protokoli su morali da se preispituju redovno (u svakoj tački promene).

3.6 Alati istraživanja: Prilagođavanja i razmatranja o njihovoј primeni

Istraživanje je sprovedeno pomoću predloženih istraživačkih alata i za decu i za odrasle.

Sa decom je korišćeno šest istraživačkih alata:

- (1) Društveno mapiranje, 1. deo: mapiranje zaštitnih mehanizama;
- (2) Vinjete za istraživanje granica društvenog prihvatanja nasilja;
- (3) Metodologija participativnog rangiranja za razumevanje relativne važnosti različitih vrsta nasilja u školama iz dečije perspektive;
- (4) Društveno mapiranje, 2. deo: prostorni i vremenski elementi nasilja i zaštite od nasilja;;
- (5) Mapiranje društvenih mreža radi razumevanja veza između podrške/zaštite i vrsta nasilja; i
- (6) Fokus grupa za učesnike radi razmene dodatnih ideja ili perspektiva, i popunjavanja praznina u oblasti normi, zaštite i nasilja.

Svi alati su primjenjeni na grupe dece podeljene prema polu i starosti (dečaci ili devojčice uzrasta 13–14 godina i dečaci ili devojčice uzrasta 15–18 godina). Takođe se vodilo računa i da se rod istraživača podudara sa rodom učesnika.

Alati za istraživanje korišćeni u prikupljanju podataka sa odraslima su:

- (1) Vinjete za istraživanje granica društvenog prihvatanja nasilja u školama; i
- (2) Fokus grupa za učesnike radi razmene dodatnih ideja ili perspektiva i popunjavanja praznina u normama, zaštiti i nasilju.

I deca i odrasli koji su pokazali spremnost da aktivno učestvuju u svakom od alata su dobro prihvatili sve alate.

3.7 Ograničenja

Bili smo svesni kulturnih problema koji bi mogli da spreče odrasle muškarce da učestvuju u istraživanju. Ovaj problem je nastao prilikom pozivanja učesnika, a u obe odrasle grupe imali smo samo dva muška učesnika: nije bilo muških učesnika za urbanu lokaciju, i samo dva za seosku lokaciju. Ovo treba uzeti u obzir prilikom rasprave o odgovorima na neka od pitanja.

4. Nasilje nad decom u školama u Srbiji

Vlada Republike Srbije je 21. maja 2020. godine usvojila Strategiju za prevenciju i zaštitu dece od nasilja za period 2020–2023, i prateći Akcioni plan za 2020. i 2021. Ovaj dokument je važan korak u strateškom unapređenju zaštite dece od nasilja u Srbiji, posebno imajući u vidu da je prethodna Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja pokrivala period 2009–

2015. Strategija definiše različite vrste nasilja i, za razliku od prethodne, prepoznaće veći broj sredina u kojima se nasilje dešava. U tom smislu, to takođe ukazuje na to da telesno kažnjavanje dece radi ispravljanja ili kontrole njihovog ponašanja predstavlja zlostavljanje dece, i da društvo prema tome mora da ima nultu toleranciju. Ovaj dokument naglašava važnost posebne zaštite dece iz ranjivih grupa koja su često izložena višestrukim oblicima nasilja. Među posebno ranjivim grupama dece navode se deca beskućnici, deca izbeglice, deca migranti, LGBTI deca i deca Roma.

Nalazi istraživanja pokazuju da je nasilje nad decom u Srbiji široko rasprostranjeno u različitim oblicima. Srbija je jedna od zemalja koja je inicirala Proces od istraživanja do politike i prakse (R3P), pristup koji je osmisnila UNICEF-ova Kancelarija za istraživanje - Innocenti, a koji ima za cilj izgradnju baze dokaza na kojoj će se temeljiti intervencije za sprečavanje i reagovanje na nasilje nad decom, sa fokusom na osnovne determinante i faktore nasilja. Cilj ovog procesa je da bolje se razume šta pokreće različite oblike nasilja nad decom u različitim okruženjima i da pruži dobre dokaze kao osnovu za unapređenje sistema sprečavanja i zaštite dece od nasilja. Tokom početne faze procesa R3P izrađena je nacionalna studija o determinantama i faktorima nasilja nad decom u Srbiji.

Determinante se odnose na faktore na institucionalnom i strukturnom nivou koji stvaraju uslove u kojima je više ili manje verovatno da će doći do nasilja. Determinante su prepoznate kao strukturne ili institucionalne determinante. Među strukturalnim podvlačimo dva veoma važna područja ovog istraživanja: kulturni faktori koji se pojavljuju u različitim oblicima (kao visoka tolerancija na nasilje koja je rezultat ratova, kriza i društvenih nemira; kao diskriminatori stavovi prema manjinama i kao norme i vrednosti povezane sa rodnim ulogama i odnosima), i digitalizacija - razvoj informaciono-komunikacionih tehnologija, interneta i društvenih medija, koji su povezani sa novim oblicima nasilja nad decom. Institucionalne determinante mogu uključivati neefikasne instrumente koordinacije, identifikacije i postupanja u slučajevima nasilja.

Faktori rizika i zaštitni faktori odražavaju verovatnoću da se nasilje dogodi zbog karakteristika koje se najčešće mere na individualnom, međuljudskom i nivou zajednice. Faktori rizika i zaštitni faktori podeljeni su na: (1) faktore rizika u zajednici, kao što su: stavovi o telesnom kažnjavanju, legitimnost nasilnih disciplinskih metoda i roditeljske metode, (2) međuljudske faktore rizika, među kojima su: norme i vrednosti koje stvaraju specifičnu „školsku kulturu/atmosferu“ u pogledu nasilja, (3) pojedinačne faktore rizika - studije pokazuju da je izloženost nasilju povezana sa određenim karakteristikama deteta, kao što su rod, starost, invaliditet ili drugi oblik ranjivosti. Međutim, ovi lični faktori nisu „stvarni“ faktori nasilja. Ako su devojčice (ili dečaci) izloženije nasilju u porodici, to nije zbog činjenice što su devojčice (ili dečaci), već zbog činjenice da kulturne norme koje definišu legitimne ili poželjne metode odgajanja dece i disciplinovanja određuju rodne obrazce nasilja.

Specifični oblici nasilja nad decom u Srbiji su: (1) nasilje koje u većoj meri pogađa devojčice - dečiji brakovi, seksualno iskorišćavanje i nasilje i trgovina i (2) nasilje koje više pogađa dečake: dečiji rad u ruralnim oblastima i vršnjačko fizičko nasilje u urbanim područjima. Dve grupe dece su posebno izložene rizicima od nasilja: deca koja žive i rade na ulici (i koja lako postaju žrtve

eksploatacije, posebno seksualne i kojima preti trgovina ljudima) i deca koja žive u institucijama socijalne zaštite.

Škola bi trebalo da bude sigurno mesto posvećeno učenju, socijalizaciji mладих i prenošenju normi. Međutim, istraživanje nasilja u ovom okruženju zabeležilo je visoku rasprostranjenost nasilja. U 2013. godini, 44% učenika prijavilo je da su bili izloženi vršnjačkom nasilju u tromesečnom periodu koji je prethodio istraživanju. Među njima je 45,8% doživelo verbalno nasilje, 33% fizičko nasilje, još 33% socijalno nasilje (spletke, manipulativni odnosi, itd.). Dok je 21% dece izvršilo nasilje. Dečaci su imali nešto veću verovatnoću da se izjasne kao nasilnici nego devojčice i češće su bili izloženi nasilju od strane vršnjaka i odraslih. Četvrtina učenika od 5. do 8. razreda osnovne škole su bili žrtve nasilja od strane nastavnika, 15% njih je reklo da ih je nastavnik udario, dok je 5% njih nastavnik pretio (Popadić i dr., 2014). Rodno zasnovano nasilje je široko rasprostranjeno u školama, jer je 69% učenika osnovnih škola i 74% učenika srednjih škola izjavilo da je bilo izloženo barem jednom obliku rodno zasnovanog nasilja. Dečaci, češće od devojčica, izražavaju stavove koji opravdavaju rodno zasnovano nasilje nad ženama (Ćeriman i dr., 2015).

Deca se sve češće suočavaju sa nasiljem. Nasilje se često iz škole i zajednice prenosi u digitalni prostor, ali nove pretnje i oblici nasilja vrebaju i na internetu i društvenim mrežama. Prošle godine su skoro dve trećine (62%) učenika osnovnih škola i 84% učenika srednjih škola bili izloženi najmanje jednom riziku na internetu (Popadić i Kuzmanović, 2013). Nasilje nad decom u zajednici postoji u raznim oblicima. Neko se zasniva na etničkoj pripadnosti (npr. nasilje nad romskom decom, među srpskom i mađarskom omladinom u Vojvodini), političkoj pripadnosti (npr. LGBT pokret napadnut od strane desničarskih grupa), pripadnosti sportskim klubovima itd. Umesto da promovišu zdrave stilove života, sportski klubovi su arena za nasilna iskustva. Među decom koja se bave sportom, 51% je reklo da su doživeli neki oblik nasilja od svojih saigrača, a 41% od svojih protivnika; čak 61% njih je doživelo nasilje od svojih trenera (Popadić i sar., 2011: 73).

5. Nalazi

5.1 Učestalost, vrsta i vršioci nasilja nad decom

Među mlađom decom, uzrasta od 13 do 14 godina, najčešće vrste nasilja su psihološko (devojčice) i fizičko (dečaci). Za stariju decu, uzrasta od 15 do 18 godina, gotovo je identična situacija kao sa mlađom grupom: devojčice su rekле da je emocionalno (psihološko) nasilje najčešće, dok je za dečake najčešće fizičko nasilje.

Redosled lokacija na kojima najviše doživljavaju nasilje su: škola, ulica/grad (noćni klubovi i neke određene lokacije tokom noćnih sati), porodica i društvene mreže. Postoji mala razlika kod starije dece, gde je redosled: ulica/grad (noćni klubovi i neke određene lokacije tokom noćnih sati), društvene mreže, škola i porodica.

Pitanje „Da li ste ikada bili vršilac nasilja?“ bilo je provokativno za stariju decu, koja su vrlo dinamično razgovarala na tu temu i zaključila da deca najčešće sebe ne doživljavaju kao izazivače nasilja, ali su osetljiva na to da budu žrtve. Ovo je posebno slučaj kod devojčica - dečaci su kritičniji prema sopstvenom nasilnom ponašanju od devojčica. U školskom okruženju vršnjaci i neki nastavnici smatraju se vršiocima nasilja. Takođe, obe grupe dece su pomenule pripadnike manjinskih grupa, poput Roma ili migranata/izbeglica¹, koje se smatraju problematičnim; dečaci su pominjali ove grupe u vezi sa nekoliko školskih i uličnih tuča, a devojčice su bile zabrinute za svoju bezbednost noću na ulicama i u centru grada. Pitanje „Da li ste ikada bili vršilac nasilja?“ bilo je provokativno za stariju decu, koja su vrlo dinamično razgovarala na tu temu i zaključila da deca najčešće sebe ne doživljavaju kao izazivače nasilja, ali su osetljiva na to da budu žrtve. Ovo je posebno slučaj kod devojčica - dečaci su kritičniji prema sopstvenom nasilnom ponašanju od devojčica.

Najčešća vrsta nasilja u školi koju su devojčice iz obe starosne grupe prepoznale bilo je lažno ogovaranje, ruganje, psovanje, deljenje fotografija bez dozvole, ponižavanje i provokacija. Starija deca su takođe pominjala fizičko nasilje. Kada su govorile o nasilju na putu do ili od škole, devojčice su rekle da su najčešće vrste nasilja udaranje, dogovaranje grupnih tuča, svađe i sukobi bez razloga, isključivanje iz vršnjačke grupe, uvrede, ali retko i fizičko nasilje.

„Ne volim da se devojke tuku, ali kada me je prijateljica pozvala da je branim od devojčica iz druge škole, rekla sam da.“ (devojčica, 16)

Najčešći oblici nasilja među dečacima u obe starosne grupe bili su gađanje iz gumice, tuča, vređanje, sajber nasilje, ismevanje i ucene. Dečaci najčešće doživljavaju nasilje na putu do ili od škole kroz vređanje, podsmehivanje, nazivanje pogrdnim imena, gundjanje, tuču i ucene. Zanimljivo je da se ucene, kao i fizička tuča, često pojavljuju među odgovorima dečaka o nasilju u školi i putu do nje i nazad. Ove vrste nasilja uglavnom su povezane sa odnosima unutar vršnjačke grupe, a vršnjaci se prepoznaju kao oni koji vrše nasilje.

I dečaci i devojčice su rekli da nastavnici i stručni saradnici koriste suptilniji oblik nasilja: ismevanje i zanemarivanje dečijih potreba za razgovorom i podrškom. Dečaci su, međutim, više nego devojčice naglašavali pojavu verbalnih sukoba sa nastavnicima.

U razgovoru sa decom o vrstama nasilja koje imaju najveći uticaj na njih, devojčice su, kao posebno preteće, ali ne tako često, istakle seksualno i rodno zasnovano nasilje: silovanje, objavljivanje intimnih stvari na društvenim mrežama, pipanje, isključenje iz društva, vređanje i omalovažavanje.

„Mislim da je psihološko nasilje gore. Dobijete batine i prođe, ali sa psihološkim [nasiljem] ... imate duže posledice.“ (devojčica, 13)

„Najteže je kada niko ne želi da se druži s vama, kada ste izolovani i svi vas gledaju kao da ste sa druge planete. A vas je sramota da se požalite bilo kome i zamolite ih da razumeju vašu situaciju ... neko može da umre od ove izolacije.“ (dečak, 15)

¹ Misle na izbeglice iz Avganistana

„Mislim da je najgore psihološko: isključenje iz društva, grupe. Tada se svi povlače u sebe. I dečaci i devojčice“. (devojčica, 14)

Za dečake prvenstveno fizičko nasilje (tuča), zatim uvrede, ismevanje, sajber nasilje i ucene imaju najveći negativan uticaj. Odrasli imaju slična mišljenja, a pored toga misle da kod dece postoji nedostatak svesti o potrebi prijavljivanja nasilja.

Najveća je verovatnoća da će zajednica tolerisati verbalno nasilje, a najmanja je da će tolerisati seksualno nasilje. Ali u celini, postoji nizak nivo poverenja u institucije i njihovu efikasnost u reagovanju na nasilje, posebno u pravosudni sistem. To je možda razlog zašto postoji nizak nivo prijavljivanja kada je reč o nasilnim incidentima.

Neka deca su ranjivija od druge. Deca učesnici su to prepoznala.

„U mom razredu postoji jedna devojčica koja neprestano trpi nasilje od učenika iz našeg razreda, više psihološko nego fizičko. Obično je uvreda, guranje, ono što nijednom detetu nije ugodno, čak ni njoj. Veoma je povučena. Ima poteškoća u uspostavljanju kontakata sa ljudima. Druži se sa mojom sestrom. Vidim da joj se to ne sviđa, veoma je tužna. Ona je to prijavila, ali onda ju je ceo razred napao zbog toga što laže. Uglavnom sestra i ja stajemo na njenu stranu. Škola uopšte nije zainteresovana da to reši. Imamo ove radionice o nasilju, ali to uglavnom nikada ne pomaže.“ (dečak, 13 godina)

„Pre, kad sam tek počeo ovde, nervirao sam se i često sam se svadao kad bi me neko nazvao „domaćicom“...a sada ne... Ponekad se samo šalim na svoj račun i kažem nešto uvredljivo. Umoran sam od objašnjavanja da sam iz malog mesta u kojem nema škole“ (dečak, 17)

Odrasli smatraju da psihološko i emocionalno nasilje ima najveći uticaj na decu i da zajednici nedostaju preventivne mere ili stvarni odgovor na ova pitanja. Oni veruju da bi zajednica bila motivisana da reaguje na seksualno i fizičko nasilje nad decom, iako je verovatnije da će se tolerisati fizičko nasilje nad dečacima. Takođe, u pogledu socijalnog statusa vršioca nasilja, ako vršilac nasilja potiče iz porodice sa višim socijalnim ili ekonomskim statusom, njegovo ponašanje će se tolerisati ili ignorisati. Pored toga, odrasli veruju da neće mnogo ljudi u njihovoj zajednici prijaviti nasilje.

„Moj najveći strah je da će mi se nešto dogoditi kad taj nasilnik izade iz pritvora. Ili mojoj deci, jer je naše društvo takvo. To je taj mač sa dve oštice, bilo da prijavimo nasilje ili ne.“ (predstavnik zajednice iz male zajednice).

„Ono što bismo želeli jeste da postoji poverenje u institucije, da se obratimo razrednom starešini, pedagogu ili stručnjaku, ali to se verovatno retko dešava. I to je naša odgovornost. Često razmišljam o tome“. (pružalac usluga)

„Pa, ne bih prijavio roditelja koji tuče svoje dete na ulici.“ (roditelj)

„Ako bi videli decu kako se tuku na ulici, svi bi ih sigurno razdvojili, ali mislim da niko to ne bi prijavio.“ (nastavnik)

5.1.1 Stavovi prema izbeglicama

Deca i odrasli u lokalnoj zajednici sa visokim procentom migranata/izbeglica, u kojima je većina izbeglica smeštena u kampove, ali neki nisu, je saopštilo da su slobodne muški izbeglice (*single male refugees*) vršioci nekog nasilja. Budući da je bilo incidenata u lokalnoj zajednici, neki učesnici u istraživanju, posebno devojčice, izrazili su zabrinutost zbog prisustva izbeglica na teritoriji svoje opštine. Deca nisu naglašavala nijednu nasilnu situaciju u školskom okruženju u koju su deca izbeglice bili uključeni, štaviše, izjavila su da škola i njihovi vršnjaci pokušavaju da prevaziđu jezičke i kulturne barijere. S druge strane, prisustvo slobodnih muških izbeglica na gradskim ulicama i incidenti koji su se dogodili čine da se oni (posebno devojčice) osećaju nesigurno.

5.2 Društvene i rodne norme u vezi sa nasiljem nad decom, uključujući rodno zasnovano nasilje u Srbiji

Deca i odrasli izrazili su visok nivo tolerancije prema nekim vrstama nasilja. Neki nastavnici su čak mislili da su tračevi i davanje smešnih/pogrdnih nadimaka „*normalni u njihovim godinama*“ i da se to može smatrati „*načinom da naučite kako da se zaštите*“.

Deca i odrasli učesnici u početku nisu posebno prepoznivali rodni aspekt nasilja. Međutim, kroz diskusije su i deca i odrasli na kraju otkrili da postoji značajna razlika u načinu na koji zajednica doživljava i reaguje na nasilje u zavisnosti od roda deteta (dece).

Starija grupa dece bila je malo osjetljivija na rodne norme, ali neočekivano su naglasili da neka deca misle „*da se devojčice ponašaju kao da ne vrede*“. To su prihvatile čak i same devojčice. Zanimljivo je spomenuti da je bila veća verovatnoća da neke devojčice veruju da je žrtva (posebno ako je žrtva bila devojčica) odgovorna za nasilno delo - doživljavale su da žrtva deli krivicu za izazivanje nasilne situacije - dok dečaci nisu izneli takvo mišljenje. Objasnjenja koja su devojčice nudile za nasilno ponašanje potvrđuju njihovo uverenje da je takva vrsta ponašanja u većini slučajeva prihvatljiva: „*Morao je da zaštiti svoje dostojanstvo. Inače ... mislim, zasluzila je sve ove „komplimente“ ... Znate - akcija i reakcija ...*“ (devojčica, 16)

Odrasli predstavnici zajednica prepoznali su da su devojčice češće izložene nasilju i sramoćenju na internetu, dok se fizičko nasilje među/nad dečacima nekako smatra uobičajenim i ne čini se alarmantnim.

„*Postoje razlike između dečaka i devojčica kada je u pitanju nasilje. Verbalno nasilje je zastupljenije među devojčicama. Dečaci češće vrše fizičko nasilje*“. (nastavnik u osnovnoj školi)
„*Kada je reč o rodno zasnovanom nasilju, često mislimo na zloupotrebu dominacije dečaka nad devojčicama i na to smo uvek osjetljivi. Često normalizujemo suprotnu situaciju*“ (pedagog u srednjoj školi)

Ali, takođe, postoje mišljenja koja bacaju malu senku na tradicionalne poglede:

„Svi bi trebalo da priznamo da su devojčice sve nasilnije. One su ponekad čak i više umešane u određeno fizičko nasilje na putu do škole nego dečaci. Nije dobro ako i dalje ignorisemo ove očigledne situacije koje se dešavaju sve češće.“ (aktivista CSO iz urbanog područja)

„Mislim da je to časnije kod dečaka. Ja tebi, ti meni. Devojčice pletu mrežu, tako da je puno njih uključeno i više su manipulativne od dečaka.“ (predstavnik zajednice)

„Devojčice su, mislim, okrutnije od dečaka.“ (nastavnik u osnovnoj školi)

„Deca su slobodnija na ulici nego u školi. Imaju jednu ličnost za porodicu, jednu za školu i jednu za ulicu. Znaju pravila igre, znaju granice. Znaju koja je šifra da je nasilje prošlo. Govorim o većini dece.“ (predstavnik zajednice)

Odrasli misle da devojčice ređe prijavljuju nasilje od dečaka, posebno u slučajevima fizičkog i porodičnog nasilja. Grupa odraslih izjavila je da je nasilje u porodici tabu:

„Kada smo sproveli neke ankete o njemu i razgovarali o tome, bilo je specifično. Pitali smo da li bi prijaviti komšiji neko nasilje. Niko ne želi da se meša. Takođe imamo situacije kada žrtve odustanu u nekoj fazi postupka.“ (Stručnjak za socijalnu zaštitu)

„Veća je verovatnoća da će vam dečaci reći o nasilju u porodici nego devojčice. Dakle, jedan od dečaka je otvoreno rekao da ga je otac tukao, pokazivao nam modrice, ali njegova majka [...] rekla je da nije baš tako [...] Devojčice su zatvorenije i možda više štite porodicu .“ (nastavnik u srednjoj školi)

Roditelji misle da bi devojčice koje su izložene nekoj vrsti nasilja radije razgovarale sa svojim vršnjacima, nego sa roditeljima. Učitelji su istakli da u zavisnosti od ličnosti nastavnika i bliskosti sa svojim učenicima, devojčice bi ili ne bi razgovarale sa njima. Dalje, predstavnici zajednice naglasili su da u ruralnim zajednicama roditelji podržavaju tihu, pasivan stav: „Problem u selima je taj što je uticaj roditelja patrijarhalan, u smislu „Ne obraćajte pažnju. Šta god da ti se dogodi, ti ćutiš i patiš...“ (učitelj iz male zajednice)

Ovaj fenomen je prisutniji u načinu na koji se roditelji odnose sa devojčicama. Važno je naglasiti da roditelji, kada je u pitanju nasilje, često o svojoj deci misle kao o žrtvama, ali nisu spremni da prihvate da bi njihovo dete moglo biti vršilac nasilja, posebno ako je njihovo dete devojčica.

„Teško je čak i zamisliti da bi moja čerka mogla biti nasilna prema nekome. OK, možda voli da se šali sa prijateljima, možda ponekad provocira, ali to nije nasilje. Mislim ... “(roditelj iz urbane sredine)

Deca su jasno napravila razliku u ponašanju i reakcijama devojčica i dečaka: „Ovo naše okruženje je vrlo malo i svi ovde sve znaju - svi znaju svakoga. Da sam Valentinin² roditelj, ne bih je krivio ni za šta, s obzirom na to da znam kako se oseća. Vredno radi. Da je Valentina dečak, sigurno bi se usprotivila učiteljevom podviku. Većina dečaka bi reagovala ovako. Postoje neki dečaci koji su tiki i povučeni, ali ih nema mnogo. Većina dečaka bi sigurno reagovala. Oni su mnogo slobodniji“. (dečak, 14 godina)

² Valentina je devojčica iz studije slučaja koja je iskusila nasilno ponašanje svog učitelja.

Deca i odrasli takođe prave razliku između statusa i ponašanja popularnih učenika sa onima koji nisu toliko popularni. Popularnost je povezana sa socijalnim i ekonomskim statusom porodice, uticajem roditelja u zajednici, stilom odevanja, itd. Prema grupi dečaka, verovatnije je da će deca iz boljeg socijalnog i ekonomskog porekla doživeti efikasniju zaštitu od školskih stručnjaka, mada se neki dečaci sa tim nisu složili. Popularnija deca takođe će dobiti veću podršku svojih vršnjaka: „*Da je Martin sin gradonačelnika, verovatno bi se o prići pisalo u medijima i bilo bi reakcija na svim nivoima.*“ (Pedagog u osnovnoj školi)

Odrasli predstavnici zajednica naglasili su **negativan uticaj društvenih mreža i rijaliti programa** koji su veoma popularni i široko dostupni u Srbiji. Kažu da su socijalne i kulturne vrednosti pogoršane tokom poslednje dve decenije i da deca danas ne poznaju prave vrednosti. Oni krive društvo, medije i državu: „*Sve potiče od porodice. Psiholozi i razni stručnjaci uče da ako razgovaramo na jedan način, a ponašamo se na drugi način, deca nas gledaju i u njihovim glavama nastaje haos. To se dešava našem društvu. Svi televizijski programi dostupni su deci. O internetu da i ne govorimo. Mi smo odlazili na spavanje u 19:15, posle crtanog filma, u naše vreme. Ako druga deca mogu gledati emisije iz parlamenta, gde ljudi pljuju, bacaju cipele i niko se ne suočava sa posledicama ... ti odrasli svima nama šalju poruku da se i mi možemo tako ponašati. Mislim da su deca, od vrtića do naših godina, svesna da bez obzira na to šta neki ljudi rade, neće biti sankcija. I zato se sve ovo događa. Znate čije dete u školi nikada neće biti sankcionisano; niti premešteno. Svi to znamo*“. (Nastavnik u osnovnoj školi)

5.3 Zaštita od nasilja i promovisanje blagostanja

Deca u malim zajednicama i urbanim sredinama se uglavnom osećaju sigurno među svojim susedima i na većini javnih mesta, posebno tokom dnevnih časova. Kažu da izbegavaju lokacije na kojima nedostaje osvetljenje (poput parkova, groblja ili mračnih ulica). Oni se osećaju najsigurnije sa svojim porodicama; svoj dom vide kao najsigurnije okruženje, a zatim i školu.

Kada govore o slučajevima nasilja, deca obično razgovaraju sa razrednim starešinom³, ali to zavisi od učitelja; neka deca se radije obraćaju školskim stručnjacima (pedagozima) nego svom starešini ili učitelju za kojeg smatraju da više razume njihove potrebe. Sportski treneri se takođe vide kao ljudi od poverenja sa kojima mogu razgovarati u slučaju nasilja. Neke devojčice su rekле da bi radije razgovarale sa rođakom (tetkom ili ujakom), nego sa svojim roditeljima. „*Kad god bih imala problem, zvala sam ujaka. On sve razume i pokazivao mi je mušku perspektivu mog problema. Obično ima vrlo pametan savet. Možda kasnije kaže mojoj mami, ne znam, ali verujem mu. Uvek je, uvek na mojoj strani, češće nego moj otac*“. (devojčica, 17)

Deca takođe često razgovaraju sa svojim vršnjacima o nasilnim situacijama i traže njihovu podršku. Kada su razgovarali o slučajevima nasilja u školi ili u vezi sa školskom zajednicom, deca su izjavila da žrtva treba da razgovara sa svojim starešinom i školskim pedagogom. Dečaci misle da je veća verovatnoća da će dečaci podržavati jedni druge nego devojčice. Takođe, kažu da je manja verovatnoća da će devojčica podržati dečaka žrtvu nasilja. „*Češće bi bilo da dečak pomaže*

³ Nastavnik zadužen za određeni razred.

devojčici nego obrnuto. Roditelji nas uče da je više reč o istom polu. Kad čuju da postoji prijateljstvo između dečaka i devojčice, odmah nastaju priče. Sve se pogrešno tumači. Da nije bilo tih priča i mišljenja, dečaci bi se sigurno više družili sa devojčicama“. (dečak, 13 godina).

Deca dele određeni nedostatak poverenja u institucije zajednice i njihov kapacitet da pruže efikasnu zaštitu. Prilikom razgovora o tome sa decom, oni su izrazili nedostatak poverenja u efikasnost mehanizama zajednice i unutrašnjih školskih mehanizama u pogledu prevencije i zaštite. Iako se većina dece, devojčica i dečaka, oseća uvereno da bi mogla razgovarati sa svojim nastavnicima i školskim pedagozima, smatraju da bi trebalo učiniti više kako bi se promenio način na koji se nasilje rešava.

„Radionice treba organizovati sa učenicima koji vrše nasilje. Na primer, kada smo imali radionice o nasilju, oni učenici koji su bili problematični nisu ni dolazili na radionice; pobegli su. Pa zašto bih išao na te radionice kad znam da ja ne vršim nasilje? Do sada smo imali bezbroj takvih radionica, ali bez uspeha. Zašto mislim da ove radionice nisu efikasne? Zato što ne uključuju one koji izazivaju nasilje, pa ne mogu da se obrazuju. Nastavnici nemaju dovoljno stručnosti kada je u pitanju nasilje. Nisu nam potrebni nastavnici koji će nam održavati te radionice, već stručnjak. Te radionice su deo građanskog obrazovanja u školi. Na ovim radionicama stalno učimo iste stvari. Niko se nije bavio činjenicom da to nije efikasno. Niko nije pokušao da nešto promeni u tim radionicama ili u načinu rada“. (dečak, 14 godina)

Pored toga, deca sumnjuju u doslednost škole kao institucije u procesuiranju slučajeva nasilja: „*Da je učitelj vršilac nasilja, oni ne bi postupili isto kao kada je reč o učeniku, jer škola, na primer, će uvek braniti nastavnika kao kolegu*“. (devojčica, 14).

Iako deca psihološko nasilje vide kao najtežu i najrasprostranjeniju vrstu nasilja, školski stručnjaci ne reaguju uvek kao da je to slučaj: „*Oni psihološko nasilje vide lakšim i ne reaguju uvek*“. (devojčica, 13)

Dalje, i devojčice i dečaci su dali brojne primere dece koja trpe nasilje od roditelja. U nekim slučajevima su u rešavanje ovih situacija bili uključeni školski stručnjaci, a u nekim ne. Bilo je, međutim, jasno da deca međusobno pričaju o porodičnom nasilju. Neka deca su čula za slučajeve nasilja u drugim porodicama od svojih roditelja i razgovarala sa njima o tome. U većini primera, deca su izrazila zabrinutost zbog nedostatka efikasnosti institucija u procesuiranju nasilnih slučajeva. Takođe pokazuju nizak nivo razumevanja za dužnosti različitih institucija (tj. „*Centar za socijalni rad uzima decu od roditelja, to je ono što oni rade*“). Generalno, međutim, oni žele da znaju više o mehanizmima prevencije i zaštite.

S druge strane, odrasli smatraju organizovanje aktivnosti koje se bave nasiljem, posebno u radu sa žrtvama, problematičnim: „*Često se osećam bespomoćno. U školi smo nudili neke usluge savetovanja, ali kada govorimo o deci koja trpe nasilje, ne možemo ih izdvojiti i organizovati neki grupni rad, jer bi to bila neka vrsta segregacije. Ako imamo učenike koji su marginalizovani, želimo da ih ojačamo. Ako napravimo grupu od njih, opet smo izvršili neku vrstu diskriminacije. Naravno, trudimo se da učinimo što je više moguće. Uključujemo ih u rad studentskog parlamenta, u neke*

sekcije, ali te aktivnosti nisu gotovo ništa ... Teško je videti da pravimo bilo kakvu promenu." (nastavnik u srednjoj školi)

Nedostatak specijalističkih službi, kao što su dečiji psihijatri, dečiji psiholozi, itd. dodatni su problem u malim zajednicama. Ovi roditelji ne mogu da priušte da odvedu dete u velike gradove da bi došli do takvih usluga.

Odrasli prepoznaju važnost porodičnih pravila i kako ona mogu uticati na ponašanje dece van kuće i u školi. Naglasili su da porodice dece koja su nasilna u školi u većini slučajeva tolerišu takvo ponašanje. „*Kada je reč o nasilju koje jedno dete vrši nad drugim detetom u porodici, ako brat ili sestra trpe nasilje, mislim da reakcija roditelja zavisi od toga kako su postavljena pravila ponašanja između članova porodice. Zavisi od nekih internih porodičnih pravila. Zato mislim da su porodica i roditelji glavni izvor zaštite dece. Bez njih ne možemo ništa učiniti.*“ (socijalni radnik)

Najuticajniji faktori u načinu na koji se zajednice suočavaju sa nasiljem povezani su sa socijalnim i ekonomskim položajem porodica i stručnjaka. Opšti utisak grupe odraslih je da opšta socijalno-ekonomska kriza u zemlji duboko utiče na način na koji odgajamo svoju decu. „*Uloga odraslih je presudna. Prevencija je veoma važna da bi deca imala informacije.*“ (roditelj)

Školskim stručnjacima nedostaje motivacije i podrške:

„*Mislim da je veoma važno pustiti ljude koji su strastveni da rade svoj posao. Posvećeni ljudi. Neka ideje zažive. To je uloga odraslih. Ali, pošto smo finansijski 'bolesni', ne možemo se fokusirati samo na ono u čemu smo dobri. Znam da bih posao mogao podići na mnogo viši nivo da imam novca. Ali pošto nemam novca, koliko je potrebno, neću se mnogo više upuštati. Voleo bih da mogu da priuštim volontiranje u Centru za socijalni rad, ali ne mogu, jer posle posla moram da držim privatne časove.*“ (nastavnik u osnovnoj školi)

„*Ne mogu u potpunosti da izrazim svoj potencijal na poslu iz istih razloga, jer uvek moramo da radimo više.*“ (nastavnik)

„*Mislim da smo izgubljena generacija i nekako smo izgubili ovu decu koja dolaze zbog opšte krize.*“ (učitelj)

Predstavnik zajednice objasnio je da deca sa većim kapacitetima, talentovana deca, imaju više šansi, dok deca kojima je potrebna veća podrška, a nisu toliko talentovana, ostaju na marginama i postaju izgubljena, uprkos naporima školskih stručnjaka da ih uključe u sport, kulturu itd. Kaže da je problem u nedostatku alternative za odrasle. „*Nemamo alternativu. Naročito u selima u kojima nemate pozorišta ili muzičke škole. Dete je potpuno prepušteno sebi i prirodi. [...] Jedini spas je u rukama predškolskih ustanova. Krenimo odatle. U Srbiji je kultura bez razloga marginalizovana, a kultura ima veoma veliki uticaj na razvoj deteta. Najveća umetnička dela nastala su usred najvećeg siromaštva. To je bekstvo od svakodnevnog života i stvarnosti. Dece se mogu izvući uz pomoć te kreativnosti, razumeti druge i oslobođiti se predrasuda. Stalno govorimo da, na primer, moramo nešto prihvati. Imamo predstave koje ukazuju na nasilje nad ženama i svake godine imamo sve više i više žena ubijenih kao rezultat nasilja u porodici. Kao da podstičemo te ubice. Ništa konkretno nije urađeno. Samo neke priče, neki seminari, fokus grupe,*

bez konkretnе akcije. Po mom mišljenju, alternative za decu zaista treba napraviti na nivou lokalne zajednice: plesne grupe, hor itd. treba više pokretati. Da se više ulaže u to i da se pridruže mlađi ljudi”.

5.3.1 Stavovi prema izbeglicama

Učesnici istraživanja izjavili su da sistem (vojska i policija) nije efikasan i da bi trebalo ojačati njihovo prisustvo kako bi zaštitili domaće stanovništvo od izbeglica. Dečaci obično predlažu jače kazne za vršioce nasilja i traže efikasnije odgovore policije i drugih institucija u slučajevima nasilja koje sprovode izbeglice. „To bih promenio u vezi sa migrantima. Oni imaju sva prava. Šta policija radi ovde? Uhvate ih, pretuku i puste. Tada se samo pogoršava. Šta je migrante briga? Kad ne mogu da ih uhapse, mogu da rade šta god žele“. (dečak, 14 godina)

5.4 Agensnost dece i njihova reakcija na nasilje

Mala zajednica

U potpunosti nedostaju organizacije civilnog društva, posebno one koje bi se bavile pravima deteta, učešćem dece i osnaživanjem mlađih. Ova činjenica ogleda se u nedostatku aktivnosti koje bi decu organizovale u neformalne ili formalne grupe gde bi govorili o svojim pravima i potrebama. Deca su svesna činjenice da se njihov glas ne čuje dovoljno. Deca jasno izražavaju svoju potrebu da se čuju, pitaju i vide slanjem poruka zajednicu poput: „Molimo vas da obratite više pažnje na mišljenja i stavove dece“ (dečak, 13); „Nikada ne bi trebalo da se stidimo da nešto kažemo“ (devojčica, 14); ili „Uradi svoj posao bolje“ (dečak, 13); i „Ne zanemaruj mlađe“ (devojčica, 14). Pored toga, mlađe grupe dece uključene u istraživanje u malim zajednicama nisu imale jasnu ideju o tome kako da povećaju sopstveno učešće. Većina njihovih očekivanja bila je upućena odraslima i zajednicama. Vrlo je indikativno njihovo nepoverenje u sopstvenu moć da promene stvari; oni sebe uglavnom ne doživljavaju kao agente promena:
„Možda nemamo mnogo uticaja jer smo deca. Zapravo nemamo uticaj u pogledu razgovora o sigurnosti ili o nečemu što nam se ne sviđa.“ (devojčica, 14)

„Možda ćemo jednog dana moći nešto da promenimo, kasnije, a ne sada. Ko će nas shvatiti ozbiljno? Naročito nekog učenika osmog razreda iz malog grada“. (devojčica, 14)

Međutim, ipak su svesni da njihovo učešće u vanškolskim aktivnostima (sport, rekreacija, humanitarne akcije, kulturne aktivnosti, sviranje muzičkih instrumenata, ples, gluma itd.) može nekako doprineti višem nivou njihovog učešća u zajednici i imaju neke konkretne predloge za rešavanje nasilja.

„Mislim da još uvek možemo nešto promeniti. Primer je ona devojčica koja govori o ekologiji.“ (devojčica, 14)

„Za početak bih promenila uličnu rasvetu na putu do škole.“ (devojčica, 13)

U urbanoj zajednici, situacija je malo bolja jer postoje neke mogućnosti za volonterski rad i aktivizam mladih. Međutim, deca uzrasta od 15 do 18 godina nisu dovoljno proaktivna da sama nešto urade, a odrasli ih smatraju previše mladima i da još uvek nisu spremni za uključivanje. U takvoj situaciji postoje neiskorišćene mogućnosti. Zbog toga su aktivnosti koje organizuju škole prepoznate kao veoma važne i korisne, iako postoje neke sumnje u konačne rezultate: „*Znam da to [radionice koje udruženo organizuje NVO koja se bavi mladima i školom] neće promeniti ponašanje nasilnih učenika, ali bilo bi još gore ako bismo svi ostali pasivni ... Možda će jednog dana neki od njih shvatiti da nasilje nije odgovor na probleme. Znam, znam. Ja sam optimista, ali ipak ...*” (devojčica, 17)

6. Diskusija

- Deca prepoznavaju psihološko nasilje kao najčešći oblik nasilja, a takođe i kao tip koji ima najveći, dugoročni negativni uticaj na njihov život. Ipak, odgovori dece pokazuju (i odrasli su se složili) da institucije, posebno škole, manje reaguju na slučajeve psihološkog nasilja nego na slučajeve fizičkog nasilja.
- U lokalnoj zajednici postoje društvene norme koje ne podstiču decu da prijave nasilje i koje tolerišu psihološko nasilje. Verovatnije će se tolerisati fizičko nasilje među/nad dečacima nego među/nad devojčicama. Zajednica ima najniži nivo tolerancije prema seksualnom nasilju. Nasilje u porodici je tabu. Neki od najistaknutijih faktora koji oblikuju način na koji se zajednica bavi nasiljem su duboka kriza, nizak socijalni i ekonomski status porodice, slaba motivacija stručnjaka koji rade sa decom, nedostatak lokalnih inicijativa i međusektorske saradnje.
- Za decu kako u ruralnim, tako i u urbanim sredinama, najbliži krug podrške je porodica (roditelji), a slede školski stručnjaci i vršnjaci. Deca su ambivalentna u pogledu vršnjaka: razgovaraju međusobno, ali jedni druge ne vide kao jak zaštitni faktor. Zaštitu traže od odraslih. Poslednji krug podrške su institucije: policija, centar za socijalni rad i dom zdravlja. Deca uglavnom nemaju dovoljno poverenja u institucije, iako su svesna da nakon porodičnih i školskih stručnjaka pomoći traže u institucijama poput policije i centra za socijalni rad.
- Jedno važno otkriće je da deca najčešće sebe ne doživljavaju kao nekoga ko vrši nasilje. Stoga je važno razviti svest o sopstvenom ponašanju i stilu komunikacije kako bi se povećala njihova odgovornost i razumevanje situacija u kojima se nasilje dešava i kako oni sami igraju ulogu u tome.
- Nema dovoljno preventivnih i obrazovnih programa, a oni koji postoje u školama deca ne vide kao efikasne ili delotvorne. Deca žele nove pristupe, nove aktere i mogućnost da učestvuju u kreiranju programa prevencije i zaštite. Istovremeno, i deca i odrasli prepoznavaju značaj obrazovnih aktivnosti za decu, odrasle i čitave porodice kako bi se smanjio nivo tolerancije na određene vrste nasilja i povećao nivo razumevanja posledica nasilja na decu i zajednicu u celini.
- Deca sebe ne doživljavaju kao nosioce promena i svi se slažu da je nivo učešća dece uglavnom nizak. Osećaju da nisu pitani niti poštovani dovoljno. Iako imaju neke predloge

za bolju prevenciju i zaštitu od nasilja, nemaju dovoljno ideja o tome kako da budu uključeni, niti smatraju da bi mogli da vode ove aktivnosti.

- Postoji određeni nivo negativnih stavova i zabrinutosti u vezi sa sve većim brojem izbeglica na granicama, tj. na teritoriji pogranične opštine. Lokalno stanovništvo, uključujući decu, doživljava deo izbegličke populacije kao opasan i kao vršioce nasilja od kojih im je potrebna zaštita.
- **Postoji određeno nepoverenje u delotvornost i efikasnost institucija koje imaju zadatak da se bave nasiljem.** Razlozi za to su višestruki: opšta percepcija da su ustanove trome i nedovoljno senzibilizisane za potrebe dece, uticaj odraslih (roditelja, komšija) na stavove dece prema institucijama, predrasude prema nekim institucijama (npr. da Centri za socijalni rad oduzimaju decu od roditelja, da policija ne reaguje kada su vršiocи nasilja deca ili bliske osobe onih koji rade u policiji itd.); lično iskustvo dece sa školom kao institucijom koja ne deluje uvek dosledno i gde se samo pojedinci ističu kao ljudi od poverenja, dok škola kao sistem ne funkcioniše dovoljno koherentno u prevenciji i zaštiti; nedovoljna međusektorska saradnja i nedovoljna vidljivost povezanosti lokalnih institucija u borbi protiv nasilja, i konačno, nedostatak napora u dometu ili neadekvatan doseg institucija prema deci tako da nisu dovoljno informisana o načinu na koji institucije funkcionišu i kako mogu da pomognu i zaštite ih.

7. Ključne preporuke

- Vlada bi trebalo da podstakne razvoj lokalnih politika zaštite dece i nađe resurse za njihovu primenu. Sprovođenje mera zaštite od nasilja postepeno će povećavati efikasnost zaštite od nasilja i poverenje u institucije.
- Postoji snažna potreba za širom kampanjom podizanja svesti o psihološkom nasilju i njegovom uticaju na dobrobit dece. Pored toga, svi odrasli koji rade u institucijama koje se bave decom treba da imaju priliku da kontinuirano unapređuju svoje kompetencije kako bi bolje reagovali na sve oblike nasilja.
- Društvene norme koje utiču na stavove prema nasilju nad decom i među njima moraju se promeniti kako bi se ublažila visoka tolerancija prema nekim oblicima nasilja. Decu i odrasle treba obrazovati o pravilnom reagovanju na slučajevе nasilja. Izuzetno je važno naglasiti da se promena društvenih normi može posmatrati kao proces koji zahteva vreme i razumevanje zajedničkog cilja za borbu protiv nasilja među i nad decom. Sveobuhvatan pristup koji uključuje zajednicu u celini treba da doprinese prevazilaženju problema izazvanih društvenim i kulturnim normama koje utiču na akcije zaštite dece od nasilja.
- Neophodno je stvoriti sveobuhvatan obrazovni program za porodice i uključiti roditelje vrlo male dece u obrazovanje za sprečavanje nasilja, jer istraživanja pokazuju da su ovi roditelji otvoreniji za uticaj i podršku sistema. Ovi programi u zajednici prvo treba da motivišu roditelje da se uključe, a zatim da im pruže podršku u tome da podele svoje dileme i probleme i razmene iskustva.
- Potrebno je ojačati dečiju agensnost, posebno u ruralnim oblastima. Postoje programi koji bi osnažili decu, čak i u vrtiću, da budu proaktivna, angažovanija i da shvate da je njihov glas važan i potreban. Da bi se razvili i primenili efikasni programi, deca treba da budu uključena u njihovo stvaranje.

- Treba raditi na razvijanju svesti kod dece i omladine o sopstvenom ponašanju i stilovima komunikacije, povećanju odgovornosti, razumevanju situacija u kojima se događa nasilje, kao i ulogama u kojima se mogu naći (vršioci ili žrtve).
- Treba podići svest stručnjaka o važnosti učešća dece i obrazovati ih o tome kako podržati decu da povećaju svoje učešće kako u školskom životu, tako i u samoj zajednici. Školama treba dati resurse za borbu protiv nasilja: više obrazovanja i podrške školskim stručnjacima, podrške u sprovođenju participativnih pristupa, tj. povećanje značajnog učešća dece. Obrazovni programi za školske stručnjake, nastavnike i članove zajednice ne bi trebalo da se bave samo temom nasilja - njima su potrebni sveobuhvatniji programi koji bi se bavili složenijim temama (kao što su socijalne, kulturne, rodne norme i još mnogo toga). Potrebna su im sveža lica i programi koji bi ih mobilizovali.
- Obrazovanje dece o dobrom praksama u samoorganizovanju van školskih parlamenta mogla bi biti dobar pristup za uključivanje dece u planiranje programa prevencije i zaštite nasilja.
- Svi programi treba da budu inkluzivni, tj. da uključuju manjinske i marginalizovane grupe, posebno u zajednicama sa velikim brojem izbeglica.
- **Institucije treba da ulažu napore u izgradnju i/ili obnovu poverenja i dece i odraslih u rad institucija:** sprovode programe informisanja, proizvode promotivne i informativne materijale prilagođene deci i mladima i obezbeđuju da ti materijali dođu do dece i mlađih, dalje unapređuju institucionalne kulture orijentisane i senzibilisane za potrebe dece, povećaju vidljivost međusektorske saradnje u lokalnoj zajednici i vidljivost lokalnih institucija pred decom.

8. Reference

- Centar za prava deteta na: <https://cpd.org.rs/strategy-for-prevention-and-protection-of-children-from-violence-for-the-period-2020-2023-adopted/?lang=en>
- UNICEF, Srbija, dostupno na: <https://www.unicef.org-serbia/en/reports/determinants-and-factors-violence-affecting-children-serbia>
- UNICEF https://www.unicef-irc.org/files/upload/documents/serbia_report.pdf

9. Prilozi

Prilog A: Ključne definicije

Nasilje nad decom: „Svi oblici fizičkog ili mentalnog nasilja, povreda i zloupotreba, zanemarivanja ili nebrige, zlostavljanja ili eksploatacije, uključujući seksualno zlostavljanje.“ (UNCRC, član 19)

Seksualno nasilje: Krovni termin koji se koristi za označavanje svih oblika seksualne viktimizacije odraslih žena, muškaraca i dece, uključujući različite oblike seksualnog zlostavljanja i eksploatacije dece. „*Bilo koji seksualni čin ili pokušaj seksualnog čina, neželjeni seksualni komentari ili iskorišćavanja, ili činovi trgovine, ili bilo koja usmerenost protiv seksualnosti osobe upotrebom prinude, bilo koje osobe, bez obzira na njihov odnos sa žrtvom, u bilo kom okruženju, uključujući, ali ne samo u kući i na poslu.*“ (Kewkes, Sen, Garcia-Moreno, 2002, str. 149)

Seksualno zlostavljanje dece: „*Upuštanje u seksualne aktivnosti sa detetom koje, prema relevantnim odredbama nacionalnog zakona, nije navršilo punoletstvo za seksualne aktivnosti (ovo se ne odnosi na seksualne aktivnosti između saglasnih maloletnika) i uključivanje u seksualne aktivnosti sa detetom gde se koristi prinuda, sila ili pretnje; ili se vrši zloupotreba priznatog položaja poverenja, autoriteta ili uticaja na dete.*“ (UNICEF, 2017., str. 6)

Vrste nasilja nad decom (prilagođeno iz Dawes, Bray, & Van Der Merwe, 2007)

U nastavku su obrazložene posebne vrste nasilja nad decom:

Fizičko nasilje: namerno nanošenje povrede ili smrti detetu.

Emocionalno nasilje: Izlaganje deteta ili nanošenje psihološke ili emocionalne štete detetu.

Seksualno nasilje: Seksualne aktivnosti, sa ili bez pristanka deteta, kada je vršilac nasilja stariji ili u poziciji autoriteta. (Ovo takođe može uključivati silu ili prevaru).

Zanemarivanje: Nedostatak nege koju pružaju negovatelji, obično tokom dužeg vremenskog perioda, što nanosi fizičke ili psihološke štete detetu.

Eksploatacija: Širi pojam koji se obično odnosi na korišćenje deteta za dobitak druge osobe, što negativno utiče na dete, kao što su štetni dečiji rad, rani brakovi, trgovina decom, dečija prostitucija ili pornografija, itd.

Kategorije nasilja nad decom CRIN (n.d.)
Fizičko i psihološko nasilje <ul style="list-style-type: none">· Otmica· Maltretiranje· Smrtna kazna· Porodično nasilje· Vanparnično izvršenje· Nasilje bandi· Štetne tradicionalne prakse· Ubistva iz časti· Čedomorstvo· Pravosudna upotreba fizičke kazne· Kidnapovanje· Fizičko zlostavljanje· Fizičko kažnjavanje· Psihološko zlostavljanje· Psihološko kažnjavanje· Državno nasilje· Mučenje i surovi, neljudski i ponižavajući postupci
Zanemarivanje: <ul style="list-style-type: none">· Napuštanje· Opasan ili štetan rad· Lišavanje· Državno zanemarivanje
Eksploracija: <ul style="list-style-type: none">· Pornografija· Seks turizam· Seksualna eksploracija· Ropstvo· Trgovina ljudima· Nasilje na poslu

Dete: Konvencija definiše „dete“ kao osobu mlađu od 18 godina, osim ako relevantni zakoni ne priznaju raniju punoletnost.

Zaštita dece: UNICEF-ova definicija zaštite dece je „jačanje okruženja u zemlji, kapaciteta i reakcija za sprečavanje i zaštitu dece od nasilja, eksploracije, zlostavljanja, zanemarivanja i posledica sukoba“. (UNICEF, 2008)

Učešće deteta: „Učešće je termin koji se koristi za obuhvatanje aktivnosti koje obezbeđuju poštovanje prava deteta da učestvuje u pitanjima koja ga se tiču. Ovo se oslanja na koncept da

„deca nisu samo pasivni primaoci, koji imaju pravo na zaštitnu brigu odraslih“. Umesto toga, oni su subjekti koji imaju pravo da budu uključeni, u skladu sa svojim razvijajućim kapacitetima, u odluke koje ih pogađaju i imaju pravo na sve veću odgovornost za odluke koje su u stanju da donesu za sebe.“ (Lansdowne & O’Kane, 2014, str. 3)

Dobrobit deteta: „Dobrobit deteta je dinamično, subjektivno i objektivno stanje fizičkog, kognitivnog, emocionalnog, duhovnog i socijalnog zdravlja u kojem deca:

- su sigurna od zlostavljanja, zanemarivanja, eksploracije i nasilja.
- zadovoljavaju svoje osnovne potrebe, uključujući preživljavanje i razvoj.
- su povezana sa i neguju ih primarni negovatelji.
- imaju priliku za podržavajuće odnose sa rođacima, vršnjacima, nastavnicima, članovima zajednice i društвom u celini; i
- imaju priliku i elemente potrebne za vežbanje svoje agensnosti na osnovu svojih kapaciteta u nastajanju.“ (ACPHA, 2019, str. 10) Pogledajte Prilog F: Tdh konceptualni okvir o stubovima dobrobiti.

Čuvanje dece: „Odgovornost organizacija da osiguraju da njihovo osoblje, rad i programi ne nanose štetu deci, odnosno da decu ne izlažu riziku od nanošenja štete i zlostavljanja i da bilo kakve zabrinutosti koje organizacija ima u vezi sa bezbednošću dece unutar zajednica u kojoj radi budu prijavljene.“ (Čuvanje dece na sigurnom, 2014, str.3)

Društvene norme: „Čitav niz ovih definicija uključuje konstelaciju društvenih pravila koja se kreću od puke etikete do najosnovnijih moralnih dužnosti [13, 14, 37, 38]. U svojoj najjednostavnijoj definiciji, društvene norme su neformalna, uglavnom nepisana pravila koja definišu prihvatljive, odgovarajuće i obavezne radnje u dатој grupи ili društву“. (Cislagni & Heise, 2018)

Rodne norme: Jednostavna definicija sugerise, „rodne norme su društvena pravila i očekivanja koja održavaju rodni sistem netaknutim“. (Cislagni & Heise, 2019, str. 4) Međutim, finija i složenija definicija sugerise da su „rodne norme društvene norme koje definišu prihvatljive i odgovarajuće akcije za žene i muškarce u dатој grupи ili društву. Oni su ugrađeni u formalne i neformalne institucije, usađeni u umu i proizvedeni i reprodukovani kroz socijalnu interakciju. Oni igraju ulogu u oblikovanju ženskog i muškog (često nejednakog) pristupa resursima i slobodama, utičući tako na njihov glas, moć i osećaj sebe. " (Cislagni & Heise, 2019, str. 9–10)

Prilog B: Etički protokoli

Pored informacija sadržanih u **odeljku 2.3**, razmotreni su sledeći etički protokoli.

Istraživanja osetljivih tema, poput nasilja nad decom, mogu naneti nemamernu štetu učesnicima. Na primer, ako se naruši poverljivost, ne dobije informisana saglasnost ili se grupa ljudi stigmatizuje. Istraživači moraju biti oprezni da ne dižu očekivanja, što može dovesti do nepoverenja prema ljudima van grupe i razočaranja. Istraživači takođe moraju biti oprezni da ne povećaju neravnoteže moći koje mogu dovesti do toga da određena grupa postane ranjiva.

S obzirom na odvijanje istraživanja u vreme pandemije COVID-19, protokoli će biti strožiji za onlajn interakcije. Preporučuje se da se sa decom ne vrši prikupljanje podataka o nasilju nad decom dok su na snazi mere izolacije (Bhatia, Peterman & Guedes 2020). Tamo gde se smatra prikladnim da se istraživanje nastavi, prilagođavanja će uzeti u obzir vrste pitanja koja se postavljaju i nivo privatnosti koji se pruža učesnicima u okruženju kojem se pridružuju. S obzirom na potencijal za povećane nivoe nasilja koje su deca i mladi iskusili tokom pandemije COVID-19, i u skladu sa preporukama UNICEF-IRC 2020, neće se postavljati direktna pitanja o iskustvima učesnika u nasilju, već o njihovom razumevanju nasilja koje se dešava u njihovim zajednicama.

Istraživanje nasilja može tražiti od dece i odraslih, čak i bez direktnih pitanja koja se tiču ličnog iskustva, da ponovo prožive bolna i teška iskustva. Kao istraživači koji rade sa decom koja su možda patila od nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja i eksploracije, imamo ključnu odgovornost da „ne nanosimo štetu“ u našim interakcijama sa decom i mladima.

Istraživači će biti obučeni da paze na znakove dece koja izražavaju nevolju (verbalnu i neverbalnu). Istraživači će osigurati da okruženje u okviru aktivnosti ostane sa poštovanjem i podrškom i biće odvojeno vreme za razgovor van aktivnosti sa decom kojoj će možda biti potrebna dodatna podrška, sa bezbedne distance. Ime i kontakt informacije radnika podrške, kao i brojevi službi za hitne slučajeve i lokalni protokol prijavljivanja, biće stalno navedeni na flipchart-u, omogućavajući deci da samostalno posegnu za dodatnom podrškom (na primer, psihosocijalna služba škole i Jedinstvo za zaštitu dece u Albaniji). Tamo gde flipchart nije praktičan, mladima će se davati brošure pre svake sesije. Ako istraživač vidi da je mladoj osobi potrebna podrška, istraživač će o tome razgovarati sa mlađom osobom i pozvati osobu za podršku da zatraži ličnu posetu zajednici. Istraživač će pratiti i dete i pomoćnog radnika koristeći odgovarajući protokol o zaštiti deteta, u skladu sa Politikom zaštite deteta Tdh i nacionalnim zakonodavstvom.

Tokom rada sa učesnicima, istraživači će obratiti veliku pažnju na sledeće etičke smernice, preporuke i prakse:

Poverljivost:

- Obavestite decu da ćete prikupljati citate i priče, ali nećete naglasiti imena, već samo rod, starost i zajednicu.
- Obavezno pribavite dečije pismeno odobrenje, kao i pismeno odobrenje njihovih roditelja ili staratelja. U nekim slučajevima će biti neophodno zatražiti dozvolu od Ministarstva

obrazovanja u svakoj zemlji. Molimo pogledajte Prilog A za primer Formulara za saglasnost.

- Obavezno pribavite pismeno odobrenje i za odrasle. Molimo pogledajte Prilog B.
- Imajte na umu, informisana saglasnost je stalni proces. Učesnike treba redovno podsećati na njihove mogućnosti. Nijedno dete ne bi smelo da oseća da mora da učestvuje.
- Ako planirate da koristite uređaj za snimanje, obavestite decu o tome i pribavite njihovu saglasnost. Objasnite kako će se snimci koristiti i šta će se dogoditi sa snimcima na kraju projekta.
- Ako učestvuju virtualno, zatražite da učesnici imaju mesto koje pruža privatnost, a tamo gde to nije moguće, da podele ko je još u sobi i kada su sa grupom (kao što je dole navedeno)

Razgovori o dobrovoljnem informisanom pristanku/saglasnosti

Posebna napomena tokom COVID-19: Budući da se lokalni kontekst može brzo promeniti tokom COVID-19 i za decu i za projektno osoblje (na primer, ako se vladina ograničenja u vezi sa fizičkim distanciranjem iznenada ublaže), preporučuje se redovno isticanje dobrovoljnog informisanog pristanka (tokom svake tačke promene). Korisno je saglasnost smatrati stalnim razgovorom koji vodite sa decom (i njihovim roditeljima/starateljima). Saglasnost možete dokumentovati tako što ćete tražiti od dece/roditelja da potpišu obrasce za saglasnost, a možete i digitalno zabeležiti njihov usmeni pristanak ako je potrebno fizičko distanciranje ili ako deca i/ili njihovi roditelji/staratelji imaju nizak nivo pismenosti. Potpisane obrasce za saglasnost ili snimke pristanka treba čuvati na sigurnom. Možda će biti korisno koristiti „skriptu“ ili kontrolnu listu prilikom razgovora o pristanku kako biste bili sigurni da ništa nećete zaboraviti.

Uverite se da je učesnicima ugodno i da su u potpunosti informisani:

- Izaberite odgovarajuću lokaciju na kojoj će se deca osećati prijatno i lagodno.
- Budite otvoreni i iskreni sa decom
- Objasnite ceo proces, uključujući i kako alati mogu da utiču na mlade učesnike.
- Ne dižite očekivanja. Budite jasni oko toga šta se može, a šta se ne može postići istraživanjem.
- Privatnost i poverljivost su izuzetno važni, ali se ne mogu garantovati zbog učešća grupe učesnika u istraživanju. Uverite se da je ograničena poverljivost jasno saopštена pre početka.
- Obavestite decu da uvek mogu da postave pitanja: Ne postoje loša pitanja.

Upoznajte sebe:

- Učite i reflektujte o svojim iskustvima, pristrasnostima, prepostavkama i okidačima.
- Osećajte se prijatno sa neprijatnim. Promena često može uključivati osećaj nelagodnosti i zbuњenosti. Prepoznajte i napravite pauzu tokom ovih trenutaka.
- Budite emocionalno prisutni i dostupni za interakciju sa decom i slušajte pažljivo.
- Komunicirajte otvoreno i iskreno.

Razvijte razumevanje lokalne kulture, konteksta i razumevanja dece i omladine:

- Shvatite lokalnu kulturu i kontekst u kojem radite.

- Zapamtite da se faktori zaštite dece razlikuju u zavisnosti od roda, starosti, rase, kulture, socijalno-ekonomskog statusa, sposobnosti i drugih faktora.
- Saznajte o lokalnoj dinamici moći, jer ona može potkopati istinsko učešće.
- Budite otvoreni za učenje. Raspitajte se i postavljajte pitanja da biste dosegli razumevanje.

Gradite odnose:

- Izgradite odnose sa organizacijama, zajednicama, porodicama, decom i mladima.
- Učite od i sa decom, mladima, porodicama i zajednicama.
- Radite u partnerstvu, a ne u sukobu. Vežbajte poniznost.

Budite spremni:

- Imajte na umu da deca mogu biti izdržljiva u jednom delu svog života, ali u drugim ne zbog svog socijalno-ekološkog okvira.
- Imajte na umu da razgovor o nečijim iskustvima može biti štetan u nekim okolnostima.
- Obavezno identifikujte nekoga ko će pružiti naknadnu podršku onima kojima će možda trebati pomoći ili će želeti detaljniji razgovor.

Budite inkluzivni:

- Budite inkluzivni i uključite najosetljivije populacije.
- Zapamtite da većina Remember that most victimized children and youth do not receive services.

Podržite grupu:

- Budite fleksibilni i prilagodljivi. Situacije i okolnosti se menjaju, a ponekad se stvari ne odvijaju kako je planirano.
- Držite ljude odgovornim. Ne plašite se pozivati ljude na odgovornost za svoje postupke. Budite čvrsti, ali s poštovanjem i stvorite priliku van grupe da razgovarate o svim pitanjima.

Gradite na osnovu snaga i jačajte otpornost:

- Gradite na osnovu snaga u ljudima (npr. pozitivno ponašanje, tehnike suočavanja), kulturama i sistemima.
- Gradite kapacitet. Negujte urođene sposobnosti samoizlečenja i zaštite.
- Prepoznajte agensnost i sposobnost ljudi. Gledajte na ljude kao na stručnjake i preživele, a ne kao na žrtve.

Praćenje:

- Pratite učesnike nakon toga kako biste bili sigurni da im ide dobro. Na primer, možda ćete želeti da poričate sa njima i proverite kako su na kraju sesije.
- Ostavite učesnicima telefonski broj nekoga s kim mogu razgovarati i informacije o tome kako da pristupe korisnim resursima.
- Zapamtite, ako čujete za nasilje ili zlostavljanje, odgovorni ste za povezivanje te mlade osobe sa osobom za podršku i prijavljivanje odgovarajućoj organizaciji prema lokalnom protokolu.

5.2 Informisana saglasnost (adaptirano od Columbia Group for Children in Adversity [2011])

Učešće u istraživanju mora biti dobrovoljno, a ljudi moraju biti slobodni da odbiju ili prekinu učešće bez ikakvih negativnih posledica. Odluku o učešću treba potkrepiti razumevanjem svrhe istraživanja, kako i koje informacije će se prikupljati, kako će se informacije koristiti i potencijalnim rizicima i koristima za učesnike. Kada su učesnici deca, informisana saglasnost mora se dobiti od same dece i njihovih roditelja ili staratelja.

Dobijanje informisane saglasnosti inherentno je teško iz mnogih razloga, kao što su neravnoteža moći između istraživača i učesnika, sveobuhvatna očekivanja da će učešće doneti materijalna poboljšanja sada ili kasnije, i prevladavajuće norme gostoprимstva, između ostalog. Dobijanje pismene saglasnosti možda neće biti izvodljivo zbog niskog nivoa pismenosti i/ili straha potencijalnih učesnika da će se pismeni dokumenti koristiti protiv njih. Zbog toga je važno informisanu saglasnost tretirati kao trajni proces, a ne kao jednokratnu akciju.

Konkretni koraci za osiguravanje informisane saglasnosti:

- Koristite pristup prilagođen deci, objašnjavajući deci svrhu istraživanja, koje informacije i kako će se koristiti i njihovo pravo da kažu „Ne“ bez negativnih posledica.
- Ako je učesnik dete mlađe od 18 godina, pribavite saglasnost deteta i njegovog roditelja ili staratelja..
- Prilagodite pristup dobijanju informisane saglasnosti lokalnim okolnostima. Tamo gde je to potrebno, koristite obrasce date u Prilozima ii zatražite potpise da biste osigurali dobrovoljnu i informisalu saglasnost.
- Proces dobijanja informisane saglasnosti mora se primeniti za svakog pojedinačnog učesnika.
- Izbegavajte suptilnu prinudu koja se može dogoditi. Na primer, ako roditelj detetu kaže „treba da učestvuješ“ ili ako seoski vođa kaže, „treba da pozdravimo istraživače i odgovorimo na njihova pitanja“, objasnite informisanu saglasnost osobi koja ima moć i zamolite ih da drugima objasne da su slobodni da ne učestvuju i da neće biti nedostataka ili kazni za lude koji odluče da ne učestvuju.
- Upravljajte očekivanjima objašnjavajući jednostavnim, jasnim jezikom da učešće u istraživanju neće doneti nikakvu materijalnu korist. Međutim, dodajte da će se prikupljene informacije vraćati zajednicama i zemljama, koje će ih možda smatrati korisnim za sagledavanje i unapređenje mehanizama zaštite dece zasnovanih na zajednici.
- Objasnite da, ako neko počne da učestvuje i odluči da mu nije priyatno, uvek može napustiti istraživanje bez ikakve kazne.

5.3 Ograničena poverljivost (Prilagođeno iz Columbia Group for Children in Adversity [2011])

Učesnici istraživanja biće obavešteni da su informacije koje pružaju poverljive, osim ako ne dele bilo šta što sebe ili druge izlaže riziku. Ako se dogodi incident, sumnja ili otkrivanje trenutnog

nasilja ili zlostavljanja, istraživač će sa detetom ili odrasлом osobom pratiti i istraživati odgovarajuće usluge podrške koristeći Tdh Politiku zaštite dece, Istraživački etički protokol lokalnog univerzitetskog istraživačkog partnera, i pravni protokol u zemlji. Istraživači neće javno deliti nikakve lične podatke poput imena koja bi mogla da se koriste za identifikaciju određenih pojedinaca ili izvora informacija. U slučaju kada se prikupljaju podaci o identitetu, oni će se čuvati u posebnoj zaključanoj datoteci i biće dostupni samo ljudima koji imaju legitimnu potrebu da to znaju. Pseudonimi će se koristiti kada se podaci citiraju. Konkretni koraci za osiguranje poverljivosti uključuju:

- Vodite razgovore u privatnom okruženju. Prilikom obavljanja intervjua sa mladim ljudima, pobrinite se da uvek budu prisutne najmanje tri osobe (ili dvoje dece ili dve odrasle osobe), a ako ne, da postoji treća osoba radi svrhe zaštite dece. Ako postoje odstupanja od privatnosti, pobrinite se da svi učesnici znaju ko je još prisutan i sluša ili posmatra i da pribavite njihovu informisanu saglasnost da biste nastavili.
- Čuvajte sve evidencije imena i druge identifikacione informacije na sigurnom, zaključanom mestu koje nema javni pristup.
- Ne ostavljajte poverljive datoteke otvorene na stolu ili računaru. Uvek ih zatvorite i stavite van javnog domaćaja, čak i ako radni sto napustite samo na minut ili dva.
- Koristite opšte opise (npr. 13-godišnja devojčica) umesto određenog imena ili drugih podataka za identifikaciju prilikom pisanja podataka i izveštaja.
- Podelite informacije svojih beleški sa terena, uključujući identifikatore, sa članovima istraživačkog tima, ali ne i sa ljudima izvan istraživačkog tima.
- Držite informacije o određenim slučajevima zlostavljanja, eksploracije, nasilja i zanemarivanja strogo poverljivo, deleći informacije samo sa vodećim nacionalnim istraživačem ili UNICEF-ovom kontakt osobom.

Molimo obratite pažnju: Važno je da učesnicima bude jasno da treba da dele informacije samo u onim aktivnostima kada žele da grupa zna; ne možete garantovati da će drugi učesnici sačuvati poverljive informacije koje čuju, mada ćete ih snažno podsticati. Učesnici su dobrodošli da razgovaraju privatno sa vama nakon aktivnosti, ukoliko žele da podele dodatne informacije.

Prilagođavanje daljini: Ograničenja u susretu sa decom uživo zbog pandemije COVID-19 znače da će se onlajn interakcije i participativne aktivnosti putem uređaja, kao što su pametni telefoni i računari, verovatno povećati. Ovo povećava rizike za decu koji su specifični za onlajn okruženje, kao što je povećanje verovatnoće da će članovi porodice biti prisutni, sve do značajnijih rizika poput širenja lažnih informacija, izlaganja nasilnim ekstremističkim porukama ili nadzora i cenzure. Prvo, transparentnost i dobra komunikacija omogućavaju učesnicima da jasno vide nivo privatnosti koji su u stanju da održavaju u svom fizičkom okruženju (kao što je gore navedeno). U ovom drugom slučaju, digitalne aplikacije, platforme i usluge moraju biti sigurne, bezbedne i ne bi trebalo da rezultiraju neprimerenim ili neetičkim beleženjem i/ili upotrebo podataka o deci. Razmatranja zaštite onlajn komunikacije i interakcije obuhvata tri ključna područja:

Bezbedno ponašanje onlajn

- Smernice su razvijene za korisnike digitalnih platformi i proizvoda. One objašnjavaju očekivanja u pogledu postavljanja, govora, komentaranja na sajtu ili platformi i utvrđuju posledice zloupotrebe.

- Izgradite relacionu sigurnost redovnim čekiranjima sa decom na početku ili na kraju virtualnih sesija, gde ključni radnik pažljivo sluša i odgovara detetu.
- Svi veb-sajtovi, telefonske linije i platforme na kojima deca komentarišu ili dele informacije, fotografije i priče, moderira osoblje kako bi se povećala sigurnost i privatnost i smanjili rizici. Tamo gde se utvrđuje zabrinutost zbog povrede ili zlostavljanja, slede postupci prijavljivanja.
- Postupci za prijavljivanje i reagovanje na povredu ili zlostavljanje postoje za svaku digitalnu platformu ili proizvod. Oni uzimaju u obzir lokalne zakone, kulturne norme i dostupnost usluga zaštite.

Kanadska ženska fondacija razvila je sledeće znakove rukama za ljude koji žele da bezbedno otkriju nasilje u kući dok su u video pozivu.

Etički pristup i korišćenje podataka o deci

- Deci koja koriste digitalne platforme mora se pružiti mogućnost da pristanu na određeno korišćenje njihovih ličnih podataka. Ovu saglasnost ne treba prepostavljati na osnovu njihove saglasnosti za druge aktivnosti (npr. da se njihova fotografija koristi u medijskim aktivnostima).
- Aktivna saglasnost mora biti zabeležena na takav način da se saglasnost ne smatra podrazumevanom opcijom.
- Uspostavljen je pisani sporazum o kontroli i odobravanju objavljivanja informacija o deci (podaci, slike) partnerskim organizacijama, Internetu, javnom vlasništvu ili bilo kojoj trećoj strani. Razgovori o pristanku sa decom (vidi gore) trebalo bi da uključuju procenu potrebe/koristi razmene informacija koje se uravnotežuju sa potencijalnim rizicima, pre nego što deca daju saglasnost za upotrebu svojih podataka.

Onlajn odgovor na otkrivanja i navode o zlostavljanju dece tokom COVID-19

Ako se slučaj zlostavljanja prijavi ili otkrije kada postoje ograničenja fizičkog distanciranja, sledeća pitanja će morati da se reše onlajn reagovanjem:

- **Traženje mišljenje deteta žrtve/preživelog** (tamo gde je moguće uspostaviti siguran, direktni kontakt) o njihovoј situaciji koje će omogućiti procenu rizika za reagovanje na prijavu zlostavljanja. Moglo bi biti korisno povezati se sa telefonskim linijama za pomoć radi identifikovanja usluga koje mogu podržati dete žrtvu/preživelog.
- **Sprovođenje intervjuja na daljinu, fokus grupa i drugih participativnih aktivnosti** (npr. putem Zoom-a ili WhatsApp-a): Unapred izložite postupak učesnicima. Uverite se da mogu bezbedno da učestvuju onlajn i da mogu da koriste softver. Ako to nije sigurno (npr.

dete je u istoj sobi kao nasilni roditelj/staratelj), NE sprovodite postupak. Utvrdite identitet učesnika i uverite se da komunicirate sa osobom sa kojom nameravate da razgovorate. Na kraju svakog intervjeta pružite informacije o lokalnim službama za podršku.

- **Osiguravanje privatnosti i upravljanje poverljivošću:** učesnici treba da koriste privatni ili izolovani računar, da koriste slušalice i da ograniče upotrebu podataka za identifikaciju (tj. da se slože da gospodina Smit nazivaju gospodin X). Proverite da li je neko drugi u sobi ili u blizini i snimite intervjuje ako je moguće.

Prilog C: Obrasci saglasnosti na nivou države

Saglasnost deteta

PISMO O SAGLASNOSTI ZA DECU I MLADE

DOBRODOŠAO/DOBRODOŠLA NA RAZGOVOR O NASILJU U ŠKOLAMA

UVOD

Ovim projektom želimo da istražimo neka od pitanja koja se tiču bezbednosti i dobrobiti dece i mlađih u školama.

KO SAM JA?

Moje ime je _____ . Ja ću tokom narednih dana dolaziti nekoliko puta u vaše mesto kako bih od vas naučila više o tome kako se suočavati sa nasiljem nad decom i šta treba uraditi da bi se nasilje sprečilo a deca i mlađi zaštitili. Mi ćemo se sresti tri puta tokom ovog istraživanja i biću ti na raspolaganju za sva pitanja koja imaš u vezi sa njim. Sve ovo radim u saradnji sa beogradskom organizacijom Centar za integraciju mlađih i međunarodnom organizacijom Terres des home koja radi u celom svetu na zaštiti dece i mlađih.

ZAŠTO RADIMO OVAJ PROJEKAT?

Želimo da otkrijemo šta je to što čini da se deca i mlađi osećaju bezbedno u školama, kao i koja vrsta nasilja koje se dešava čini da se osećaju tužno i/ili loše. Takođe, želimo da čujemo vaše ideje o tome kako se nasilje i zlostavljanje mogu sprečiti, i kako reagovati na njih.

ŠTA PODRAZUMEVA UČEŠĆE U OVOM ISTRAŽIVANJU?

Ako odlučiš da učestvuješ u ovoj studiji, zamolićemo te da se uključiš u različite aktivnosti (na pr radionice, grupni intervju i diskusije). Imaćeš priliku da odlučiš da li želiš ili ne želiš da učestvuješ. Za tebe, kao i tvoje vršnjake, važna informacija je i da će nam za ove aktivnosti biti u zbiru potrebno oko 1,25 dana (desetak sati), kroz nekoliko susreta. Tokom svakog susreta imaćemo osveženja i obroke.

KOLIKO VREMENA ĆE SVE TRAJATI?

Naše aktivnosti tražeće u zbiru 1,25 dana. Mi ćemo zajedno sa odraslima u vašoj sredini raditi na tome da se susreti organizuju na način da ne remete tvoje svakodnevne obaveze, nastavu itd (na pr pre ili nakon školskih časova, vikendom i sl). Pitaćemo vas, decu i mlađe, koji su to termini koje smatraste najpogodnijim.

ŠTA JE ONO ŠTO JE DOBRO A ŠTA LOŠE U VEZI SA OVIM ISTRAŽIVANJEM?

Ono što od tebe i tvojih vršnjaka naučimo u ovom projektu koristićemo za podršku budućim programima i politikama za decu i mlađe. I to je jedna dobra stvar. Naravno, u bilo kojem životnom iskustvu mogu postojati neki delovi/momenti koji su nam neprijatni. Ako smatraš da ovom istraživanju možeš imati takvih iskustava, ne moraš da se pridružiš.

AKO POTVRDIM UČEŠĆE U OVOM PROJEKTU, DA LI MORAM DATI ODGOVOR NA SVA PITANJA?

Ako postavimo pitanja na koja ne želiš da odgovoriš, molim te da nam to i kažeš, ili da se jednostavno suzdržiš od odgovora. Ako od tebe tražimo da radiš stvari koje ti ne želiš, onda nam to i reci - da ne želiš da ih radiš. Možeš reći ne i izabrati da ne učestvuješ u bilo kom trenutku u okviru neke aktivnosti.

KO ĆE ZNATI DA SAM DEO OVOG ISTRAŽIVANJA?

Ono što kažeš i bilo koje informacije koje zapisujemo neće sadržati tvoje ime, tako da niko neće znati da su to tvoji odgovori ili stvari koje si ti uradio/la. Istraživači neće dozvoliti da bilo ko osim vas samih koji učestvujete u istraživanju vidi vaše odgovore ili bilo koje druge informacije o vama. Tvoji nastavnici, roditelji, članovi zajednice nikada neće videti odgovore koje si dao/dala ili podatke koje smo napisali o tebi. Tvoji vršnjaci koji takođe učestvuju u ovoj aktivnosti čuće ono što govorиш, ali od njih kao i od tebe će se tražiti da sačuvate poverljivost. Radi vaše privatnosti i sigurnosti, nećemo objaviti vaša imena ni u jednom izveštaju o istraživanju.

DA LI MORAM DA UČESTVUJEM U OVOME?

NE! Ne moraš da učestvuješ u ovom istraživanju. Niko se neće naljutiti ili se iznervirati ako ne želiš da se pridružiš. I zapamti, ako se odlučiš za učešće i kasnije se predomisliš, možeš nam to takođe reći; da ne želiš dalje da učestvuješ.

PITANJA?

Možeš postaviti pitanja u bilo kom trenutku. Možeš pitati sad ili kasnije sve što te zanima. Možeš razgovarati sa mnom ili sa nekim drugim u bilo koje vreme tokom istraživanja. Možeš me kontaktirati na telefon br_____ ili e-poštom na _____. Ako želiš da razgovaraš sa nekim drugim uključenim u projekat, možeš se obratiti i na _____.

Radujem se što će učiti od tebe!

Sve najbolje,

Formular saglasnosti deteta/mlade osobe

- Razumem čime se bavi ovaj projekat.
- Znam koja će biti moja uloga u aktivnosti i koliko dugo će trajati.
- Imao/la sam priliku da postavim pitanja u vezi sa ovom aktivnošću.
- Znam da mogu u bilo kom trenutku da kažem da ne želim da učestvujem, i da prekinem moje učešće u aktivnosti.
- Slažem se da se ono što kažem i radim tokom ove aktivnosti fotografise i snimi, pri čemu moje lice neće biti fotografisano.
- Saglasan/na sam da učestvujem u ovom projektu.

Ako želiš da budeš deo ovog projekta, molimo te da potpišeš ispod, kao i da zamoliš tvoje roditelje/staratelje da se potpišu.

I ako ne želiš da se fotografiseš ili snimaš, i dalje možeš učestvovati u istraživanju.

Tvoje ime: _____

Tvoj potpis: _____

Datum: _____

Ime tvog roditelja/staratelja: _____

Potpis tvog roditelja/staratelja: _____

Datum: _____

Broj telefona tvog roditelja/staratelja: _____

E-pošta tvog roditelja/staratelja: _____

Formular o informisanoj saglasnosti za odrasle

Svrha istraživanja:

Obraćamo Vam se ispred regionalne inicijative [Child Hub za zaštitu dece Jugoistočne Evrope](#) a povod je sprovođenje regionalnog istraživanja koje za cilj ima sticanje uvida u socijalne i rodne norme koje utiču na rodno zasnovano nasilje u školama i potencijalnu ulogu dece u osporavanju ovih društvenih normi. Neka od pitanja na koja bi istraživanje pokušalo da odgovori su:

- stavovi, ponašanja i percepcije dece, članova zajednice i zaposlenih u školama o nasilju nad decom uopšte i kao i o rodno zasnovanom nasilju u školama
- percepcija školske dece, članova zajednice i zaposlenih u školama o stavu njihovih vršnjaka prema nasilju nad decom i rodno zasnovanom nasilju u školama
- percepcija o sprečavanju ili reagovanju na nasilje nad decom uopšte i na rodno zasnovano nasilje u školama

Child Hub za zaštitu dece Jugoistočne Evrope je regionalna inicijativa koja za cilj ima izgradnju znanja i kapaciteta kao i mogućnosti umrežavanja za hiljade profesionalaca iz oblasti dečije i socijalne zaštite u Jugoistočnoj Evropi. Ovu inicijativu koordiniše međunarodna organizacija [Terre des Hommes](#), jedna od vodećih svetskih organizacija za zaštitu i unapređenje dečijih prava a lokalna organizacija koja je nosilac ove inicijative u Srbiji je [Centar za integraciju mladih](#). Istraživanje će, pored Srbije, biti realizovano u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Albaniji, Rumuniji, Moldaviji, Bugarskoj. Kao rezultat istraživanja biće objavljeni regionalni izveštaj i nacionalni izveštaji koji će biti upotrebljeni za uticaj na kreiranje usluga i politika za decu i mlade u oblasti zaštite od nasilja.

Istraživač: Moje ime je _____ i na ovom projektu sam angažovana kao nacionalni istraživač. Moj zadatak je da realizujem prikupljanje podataka i sačinim nacionalni izveštaj koji će biti i sastavni deo regionalnog izveštaja o rezultatima istraživanja. Sa bilo kojim pitanjima ili dilemama možete kontaktirati istraživače na imejl_____, kao i na imejl_____

Šta su dobre strane Vašeg učešća u ovom projektu: Ono što naučimo od Vas tokom istraživanja biće upotrebljeno za uticaj na kreiranje usluga i politika za decu i mlade u oblasti zaštite od nasilja.

Procedura: Vaša uloga podrazumeva učešće u dve aktivnosti (jedna radionica i jedna fokus grupa) u toku jednog istog dana, u trajanju do tri sata.

Mogući rizici i neugodnosti: Studija će postavljati pitanja koja uključuju nasilje o deci i mladima u vašoj zajednici i oko nje. Neka pitanja mogu izazvati nelagodu ili neka neprijatna sećanja. Ako se u bilo kom trenutku osećate nelagodno, možda ćete odlučiti da ne odgovorite na istraživačko pitanje i/ili prekinete svoje učešće privremeno ili trajno. Takođe možete odlučiti da zatražite da se svi Vaši prethodni odgovori ne koriste u projektu. Ako nakon ove aktivnosti zaželite naknadnu podršku, obezbedićemo Vam kontakte za podršku i pomoći Vam da pronađete podršku.

Poverljivost: Mi ćemo čuvati Vašu poverljivost a Vaše ime neće biti navedeno u ovom istraživačkom projektu ako to ne želite. Ako imate bilo kakvih nedoumica nakon svog učešća,

možete tražiti da pregledate beleške iz naših diskusija. Vaše učešće je dobrovoljno. Imate pravo da se povučete u bilo kom trenutku bez ikakvih posledica. Ako podelite bilo šta što na neki način može ugroziti Vas ili druge, moraćemo da sarađujemo kako bismo pronašli podršku i prijavili situaciju.

Količina vremena koje je potrebno da odvojite: Bićete zamoljeni da odvojite oko pola dana (tri sata) za učešće u ovom projektu.

Snimanje i transkripcija: Ova diskusija će biti snimana, vodićemo beleške i biće napravljen transkript.

Saglasnost: Molimo Vas da potpišete ovaj formular o saglasnosti

Ime učesnika/ce

Potpis učesnika/ce

Datum

Prilog D: Royal Roads University obrazac saglasnosti

Informisana saglasnost deteta

PISMO O SAGLASNOSTI ZA DECU I MLADE

DOBRODOŠAO/DOBRODOŠLA NA RAZGOVOR O NASILJU U ŠKOLAMA

UVOD

Želeli bismo da vodimo aktivnosti zasnovane na igri i umetnosti o bezbednosti i dobrobiti dece i mladih u školama.

KO SAM JA?

Moje ime je [UNETI REČENICU O VODEĆEM ISTRAŽIVAČU KOJA JE PRIHVATLJIVA ZA MLADE]

ZAŠTO RADIMO OVAJ PROJEKAT?

Želimo da otkrijemo šta je to što čini da se deca i mlađi osećaju bezbedno u školama, kao i koja vrsta nasilja koje se dešava čini da se osećaju tužno i/ili loše. Takođe, želimo da čujemo vaše ideje o tome kako se nasilje i zlostavljanje mogu sprečiti, i kako reagovati na njih.

ŠTA PODRAZUMEVA UČEŠĆE U OVOM ISTRAŽIVANJU?

Ako odlučiš da učestvuješ u ovoj studiji, zamolićemo te da se uključiš u različite aktivnosti. Imaćeš priliku da odlučiš da li želiš ili ne želiš da učestvuješ. Zamoliću tebe, kao i tvoje vršnjake, da nam se pridružite u istraživačkim aktivnostima za koje će vam biti potrebno oko 1,25 dana. Tokom svakog susreta imaćemo osveženja i obroke.

KOLIKO VREMENA ĆE TRAJATI AKTIVNOST?

Naše aktivnosti tražeće u zbiru 1,25 dana. Mi ćemo zajedno sa odraslima u vašoj sredini raditi na tome da se susreti organizuju posle škole ili vikendima tako da ne remete tvoje školske obaveze. Pitaćemo vas koji su to termini koje smatrate najpogodnijim.

ŠTA JE ONO ŠTO JE DOBRO, A ŠTA LOŠE U VEZI SA OVIM PROJEKTOM?

Ono što od tebe i tvojih vršnjaka naučimo u ovom projektu koristićemo za podršku budućim programima i politikama za decu i mlađe. I to je jedna dobra stvar. Naravno, u bilo kojem životnom iskustvu mogu postojati neki delovi/momenti koji su nam neprijatni. Ako smatraš da ovom istraživanju možeš imati takvih iskustava, ne moraš da se pridružiš.

AKO POTVRDIM UČEŠĆE U OVOM PROJEKTU, DA LI MORAM DATI ODGOVOR NA SVA PITANJA?

Ako postavimo pitanja na koja ne želiš da odgovoriš, molim te da nam to i kažeš, ili da se jednostavno suzdržiš od odgovora. Ako od tebe tražimo da radiš stvari koje ti ne želiš, onda nam

to i reci - da ne želiš da ih radiš. Možeš reći ne i izabrati da ne učestvuješ u bilo kom trenutku u okviru neke aktivnosti.

KO ĆE ZNATI DA SAM DEO OVOG ISTRAŽIVANJA?

Ono što kažeš i bilo koje informacije koje zapisujemo neće sadržati tvoje ime, tako da niko neće znati da su to tvoji odgovori ili stvari koje si ti uradio/la. Istraživači neće dozvoliti da bilo ko osim vas samih koji učestvujete u istraživanju vidi vaše odgovore ili bilo koje druge informacije o vama. Tvoji nastavnici, roditelji, članovi zajednice nikada neće videti odgovore koje si dao/dala ili podatke koje smo napisali o tebi. Tvoji vršnjaci koji takođe učestvuju u ovoj aktivnosti čuće ono što govorиш, ali od njih, kao i od tebe će se tražiti da sačuvate poverljivost. Radi vaše privatnosti i sigurnosti, nećemo objaviti vaša imena ni u jednom izveštaju o istraživanju.

DA LI MORAM DA UČESTVUJEM U OVOME?

NE! Ne moraš da učestвујеш u ovom istraživanju. Niko se neće naljutiti ili se iznervirati ako ne želiš da se pridružiš. I zapamti, ako se odlučiš za učešće i kasnije se predomisliš, možeš nam to takođe reći; da ne želiš dalje da učestvuješ.

PITANJA?

Možeš postaviti pitanja u bilo kom trenutku. Možeš pitati sad ili kasnije sve što te zanima. Možeš razgovarati sa mnom ili sa nekim drugim u bilo koje vreme tokom istraživanja. Možeš me kontaktirati na telefon br_____ ili e-poštom na _____. Ako želiš da razgovaraš sa nekim drugim uključenim u projekat, možeš se обратити и на _____.

Radujem se što ćeš učiti od tebe!

Sve najbolje,

[IME ISTRAŽIVAČA]

FORMULAR SAGLASNOSTI DETETA/MLADE OSOBE

- Razumem čime se bavi ova aktivnost.
- Znam koja će biti moja uloga u aktivnosti i koliko dugo će trajati.
- Imao/la sam priliku da postavim pitanja u vezi sa ovom aktivnošću.
- Znam da mogu u bilo kom trenutku da kažem da ne želim da učestvujem, i da prekinem moje učešće u aktivnosti.
- Slažem se da se ono što kažem i radim tokom ove aktivnosti fotografije i snimi, pri čemu moje lice neće biti fotografisano.
- Saglasan/na sam da učestvujem u ovom projektu.

Ako želiš da budeš deo ovog projekta, molimo te da potpišeš ispod, kao i da zamoliš tvoje roditelje/staratelje da se potpišu.

I ako ne želiš da se fotografiseš ili snimaš, i dalje možeš učestvovati u istraživanju.

Tvoje ime, štampanim slovima: _____

Datum: _____

Tvoj potpis: _____

Datum: _____

Ime tvog roditelja/staratelja: _____

Potpis tvog roditelja/staratelja: _____

Datum: _____

Broj telefona tvog roditelja/staratelja: _____

E-pošta tvog roditelja/staratelja: _____

Formular o informisanoj saglasnosti za odrasle

Svrha istraživanja: Ovaj projekat ima za cilj

Istraživač: Moje ime je _____, i ja sam _____.

Sa bilo kojim pitanjima ili dilemama možete kontaktirati mene i/ili člana mog tima na e-poštu _____, kao i na e-poštu _____

Šta su dobre strane Vašeg učešća u ovom projektu: Ono što naučimo od Vas tokom istraživanja biće upotrebljeno za uticaj na kreiranje usluga i politika za decu i mlade u oblasti zaštite od nasilja. Obezbedićemo osveženje.

Procedura: Vaša uloga podrazumeva učešće u _____ aktivnostima u toku jednog istog dana.

Mogući rizici i neugodnosti: Studija će postavljati pitanja koja uključuju nasilje nad decom i mladima u školi i oko nje, u vašoj zajednici. Neka pitanja mogu izazvati nelagodu ili neka neprijatna sećanja. Ako se u bilo kom trenutku osećate nelagodno, možda ćete odlučiti da ne odgovorite na istraživačko pitanje i/ili prekinete svoje učešće privremeno ili trajno. Takođe možete odlučiti da zatražite da se svi Vaši prethodni odgovori ne koriste u projektu. Ako nakon ove aktivnosti zaželite naknadnu podršku, obezbedićemo Vam kontakte za podršku i pomoći Vam da pronađete podršku.

Poverljivost: Mi ćemo čuvati Vašu poverljivost a Vaše ime neće biti navedeno u ovom istraživačkom projektu ako to ne želite. Ako imate bilo kakvih nedoumica nakon svog učešća, možete tražiti da pregledate beleške iz naših diskusija. Vaše učešće je dobrovoljno. Imate pravo da se povučete u bilo kom trenutku bez ikakvih posledica. Ako podelite bilo šta što na neki način može ugroziti Vas ili druge, moraćemo da sarađujemo kako bismo pronašli podršku i prijavili situaciju.

Količina vremena koje je potrebno da odvojite: Bićete zamoljeni da odvojite oko pola dana za učešće u aktivnostima.

Snimanje i transkripcija: Ova diskusija će biti snimana, vodićemo beleške i biće napravljen transkript.

Saglasnost: Molimo Vas da potpišete ovaj formular o saglasnosti

Ime učesnika/ce

Potpis učesnika/ce

Datum

Prilog E: Mapa lokacija istraživanja